

AHKÂM-I ŞAHSİYE KOMİSYONUNCA AİLE HUKUKUNA DAİR YAPILAN ÇALIŞMALAR

Studies on Family Law by the Ahkâm-ı Şahşîyye Komisyonu

Ercan KARAIŞMAİLOĞLU*

Öz: Bu çalışma, Türkiye’de aile hukukunun şekillendirilme sürecini anlamak için önemli bir döneme ışık tutmakta ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında, Türk Kanun-ı Medenisinin yürürlüğe girmesinden önce faaliyet gösteren Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu’nun çalışmalarını incelemektedir. 1916 yılında Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’nin iyileştirilmesi ve eksikliklerinin tamamlanması için komisyonlar kuruldu. Bu komisyonlardan Hukuk-ı Aile Komisyonu’nun meydana getirdiği Hukuk-ı Aile Kararnamesi 1917 yılında yürürlüğe girdi ve tepkiler neticesinde 1919 yılında yürürlükten kaldırıldı. 1923 yılında kurulan Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu, selefî olan Hukuk-ı Aile Komisyonu’nun çalışmalarını tevârüs ederek ahkâm-ı şahsiye ile ilgili esasların tedvini için çalışmalara başladı. Bu sırada Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nin yeniden yürürlüğe konulması düşünüldü ve Kararname’nin neredeyse aynı olan aile kanunu tasarısı, 1923 yılında Meclis’e sunuldu. Adliye ve Şer’iye encümenlerinin tavsiyelerde bulunduğu tasarı, dönemin Adliye Vekili Mustafa Necati Bey tarafından geri çekildi. 1924 yılında başkan ve üyeleri değiştirildikten sonra Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu, aile kanunu ve bir de nafaka kanunu tasarısı hazırladı. Ne var ki, aile kanunu tasarısı sonraki Adliye Vekili Mahmud Esad Bey’in sert eleştirilerine uğradı ve iki tasarı da kanunlaşamadı. 1923-1926 yılları arasında dikkate değer bir mesai harcayan Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu’nun hazırladığı aile kanunu tasarısı, Cumhuriyet’in kurucu kadrosu tarafından beklenen özelliklere sahip değildi. Tasarıların reddedilmesi ve o

Abstract: This study sheds light on an important period for understanding the shaping process of family law in Türkiye and analyzes the work of the *Ahkâm-ı Şahşîyye Komisyonu* (the Commission on Personal Status Law), which was active in the early years of the Turkish Republic, before the enactment of the Turkish Civil Code.

In 1916, commissions were established to improve the *Mejelle-i Ahkâm-ı Adliyye* (the Ottoman Civil Code) and to complete its deficiencies. The *Huquq-ı Aile Qarârnamesi* (the Decree on Family Law), which was prepared by the *Huquq-ı Aile Komisyonu* (the Commission on Family Law), entered into force in 1917 and was repealed in 1919 as a result of the reactions. Established in 1923, the *Ahkâm-ı Şahşîyye Komisyonu*, which inherited the work of its predecessor, the *Huquq-ı Aile Komisyonu*, started to work on the drafting of the principles related to personal status. In the meantime, it was considered that the *Huquq-ı Aile Qarârnamesi* should be re-enacted and the draft family law, which was identical to the *Qarârname*, was submitted to the Turkish Parliament in 1923. The draft, which was amended by the Justice and Sharia Committees, was withdrawn by Mustafa Necati, the Minister of Justice. In 1924, after its chairman and members were replaced, the *Ahkâm-ı Şahşîyye Komisyonu* prepared a draft family law and a draft alimony law. However, the draft family law was harshly criticized by Mahmud Esad, the next Minister of Justice, and both drafts failed to become law.

The family law draft prepared by the *Ahkâm-ı Şahşîyye Komisyonu*, which spent a

* İstanbul Üniversitesi SBE Kamu Hukuku Doktora Programı Öğrencisi, karaismailogluercan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7529-1565,

(Çalışma konusunu öneren ve katkılarda bulunan Prof. Dr. Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu’na, katkıları için Dr. Öğr. Üyesi Ali Adem Yörük’e ve son okuma için Ar. Gör. R. A. Demirtaş ve Ar. Gör. İ. E. Onat’a teşekkür ederim).

Makale Geliş Tarihi: 22.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 21.10.2023

DOI : 10.57083/adaletdergisi.1391710

dönemde resepsiyon yoluyla bir medeni kanun alma fikrinin güç kazanması üzerine, İsviçre Medeni Kanunu'nun tercümesine dayanan Türk Kanun-ı Medenisi, 17 Şubat 1926'da Meclis'te kabul edildi. Bunun üzerine Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun görevine son verildi.

Anahtar Kelimeler: Aile Hukuku, Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu, Aile Hukuku Tasarıları, Resepsiyon, İsviçre Medeni Kanunu.

considerable effort between 1923 and 1926, did not have the features expected by the founding cadres of the Turkish Republic. As the drafts were rejected and the idea of adopting a civil code through reception gained strength at the time, the Turkish Civil Code, based on a translation of the Swiss Civil Code, was accepted by the Turkish Parliament on February 17, 1926. Following this, the duties of the *Ahkâm-ı Shakhşiyeye Komisyonu* were terminated.

Keywords: Family Law, Ahkâm-ı Shakhşiyeye Komisyonu, Family Law Drafts, Reception, Swiss Civil Code.

GİRİŞ

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kıta Avrupası'ndan birçok temel kanun alınmış ve bugünkü hukuk sistemimizin temel felsefesi ve kanunları ortaya çıkmıştır. Medeni Kanun ve onun tamamlayıcısı olan Borçlar Kanunu, Ceza Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Ticaret Kanunu, Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu ve İcra ve İflas Kanunu, Batı kanunlarının resepsiyon yoluyla alınmasıyla meydana getirilmiştir.¹ Yaşanan bu süreç, Türk hukuk tarihinde bir dönüm noktasını ifade etmektedir.

Bu küllî resepsiyon hadisesinden önce, kanunların ülkenin hukukçuları tarafından hazırlanması amaçlanmış, bu amaç için çeşitli komisyonlar kurulmuştur. 1923 yılından 1926 yılındaki küllî resepsiyon hadisesinin başlamasına kadar faaliyet gösteren komisyonlar, kayda değer bir çaba sarfetmişlerdir.

Adliye Vekâletince, ihtiyaç duyulan kanunların hazırlanması için 1923 yılında 6 komisyon kurulmuştur: Mecelle Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu, Mecelle Vâcibat Komisyonu, Ticaret-i Bahriye ve Berriye Komisyonu, Usul-i Muhakeme-i Hukukiye ve Şer'iye Komisyonu, Kanun-ı Ceza Komisyonu ve Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Komisyonu.² Ahkâm-ı Şahsiye ve Vâcibat komisyonları, medeni hukuka ait esasların tedvini için görevlendirilen komisyonlardır. Daha sonra bütün komisyonların faaliyetlerine bir müddet ara verilmiş ve 1924 yılında başkan ve üyelerinde değişiklik yapılmıştır. Yeni komisyonlar, Mevadd-ı Müstacelenin Tadiline Memur Mecelle Komisyonu, Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu, Vâcibat Komisyonu, Ticaret Komisyonu, Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Komisyonu, Ceza Komisyonu ve Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Komisyonu olarak belirlenmiştir.³

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Gülnihâl Bozkurt, Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), 2. Baskı (Tıpkıbasım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 190-209.

² Ceride-i Adliye, S. 10, Mayıs 1339/1923, s. 464-465.

³ Ceride-i Adliye, S. 22-23-24, Mayıs-Haziran-Temmuz 1340/1924, s. 849; Ceride-i Adliye, S. 25, Ağustos 1340/1924, s. 940.

Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun çalışmaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi hukuki kimliğini inşa etme sürecinin önemli bir parçasıdır. Bu incelemede, Komisyon'un aile hukukuna dair çalışmalarının seyri ve hazırlanan tasarıların akıbeti üzerinde durulacak, Komisyon'un çalışmalarının neden istenilen sonuçları veremediği ve İsviçre Medeni Kanunu'nun neden tercih edildiği gibi konular ele alınacaktır.

Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun mesaisi neticesinde bazı kanun tasarıları ortaya çıkmıştır. Tasarıların yanında komisyonların tâbi olduğu talimatnameler ve Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu üyeleri arasındaki tartışmaları ihtiva eden toplantı tutanakları çalışmamızda temel aldığımız birincil öneme sahip kaynaklardır. BMM ve TBMM zabıt cerideleri ile komisyonlarla ilgili *Cumhuriyet* gazetesine yansıyan haberler de çalışmamızda dikkate alınmıştır. Aynı şekilde, arşiv taraması neticesinde ulaştığımız hususi yazışma, bilgi ve belgeler de ilgili kısımlarda işlenmiştir.

Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun selefi olan Hukuk-ı Aile Komisyonu'nun meydana getirdiği, 1917 yılında yürürlüğe giren ve Mütâreke Dönemi'nde yürürlükten kaldırılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi, aile hukuku sahasında ilk İslam-Osmanlı kanunlaştırma faaliyeti olup, aile hukukunun evlenme ve boşanma konularına ilişkin hükümler içermektedir. Ülkemizde aile hukuku sahasındaki ilk resepsiyon ise, 1926 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun ile gerçekleşmiştir. İsviçre Medeni Kanunu'nun tercümesine dayanan bu Kanun, *Aile Hukuku* adlı ikinci kitabıyla (md. 82-438) *evlenme, boşanma, evlenmenin umumi hükümleri, karı koca mallarının idaresi, nesebi sahih çocuklar, nesebi sahih olmayan çocuklar, aile, vesâyet teşkilatı, vesâyetin idaresi ve vesâyetin hitamı* konularını düzenlemiştir.

Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin yürürlükten kaldırılmasından sonra ve İsviçre Medeni Kanunu'nun resepsiyon yoluyla alınmasından önce, aile hukuku sahasında hazırlanan üç tasarı da kanunlaşma teşebbüsü akim kalmıştır. İlk tasarı Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin neredeyse aynısıyken ikinci tasarı Kararname'ye kısmen benzemektedir. Üçüncü tasarı da nafaka konusuna aittir. Bu sebeple, bir arka plan oluşturmak amacıyla ilk bölümde Hukuk-ı Aile Komisyonu ve hazırladıkları Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nden bahsedilecektir.

I. HUKUK-I AİLE KOMİSYONU VE HUKUK-I AİLE KARARNAMESİ

Bu bölümde, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yürürlüğe giren ve aile hukuku alanında önemli bir adım olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Kararname'yi hazırlayan Hukuk-ı Aile Komisyonu hakkında bilgiler verilecektir. Hukuk-ı Aile Komisyonu'nun kuruluşu ve yapısı, Kararname'nin yürürlüğe girişi, özellikleri ve nihayetinde neden yürürlükten kaldırıldığına dair detaylar sunulacaktır.

A. KOMİSYON'UN YAPISI VE KARARNAME'NİN YÜRÜRLÜĞE GİRİŞİ

Osmanlı Devleti'nde, 1868-1876 yılları arasında kitap kitap hazırlanarak yürürlüğe giren Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, medeni hukuk alanında İslam hukukunda yapılan ilk kanunlaştırma faaliyeti olup, Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi olan Hanefi mezhebinin içtihatlarına göre hazırlanmıştır. Mecelle'de medeni hukukun yanı sıra, ticaret hukuku ve muhakeme usulüne dair hükümler de yer almaktadır. Medeni hukuk alanından ağırlıklı olarak borçlar hukuku, kısmen de eşya hukuku ve şahsın hukukuna ait hükümler bulunurken, aile hukuku ve miras hukukuna dair hükümlere yer verilmemiştir. Mecelle'de düzenlenmeyen bu gibi konularda, önceden olduğu gibi, muteber fıkıh kitapları ve fetva mecmuaları ile kanun, nizamname ve irade-i seniyyeler yürürlük kaynağı olmaya devam etmiştir.

Mecelle, bir medeni kanunda bulunması beklenen pek çok hususa yer vermediği ve hükümlerinde bazı sorunlar bulunduğu gerekçesiyle eleştirilere maruz kaldı. Ayrıca çağın ihtiyaçlarını karşılayamadığı hususunda da eleştiriliyordu. Bu sebeplerle Mecelle'nin tadil ve ıslahı ile eksikliklerinin tamamlanması gerektiği öne sürülmüştür. Bu husustaki eleştiriler, II. Meşrutiyet'ten sonra daha da artmıştır.⁴

Mecelle'nin iyileştirilmesine dair çalışmalar, öncelikle doğrudan Mecelle Cemiyeti tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların bazıları yürürlüğe girmişken, bazıları yürürlüğe girememiştir.⁵ Akabinde Cemiyet'in toplantıları 1889 yılında tatil edilmiştir.⁶ II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra ise Cemiyet'in tekrar kurulması düşünülmüş, bunun için bir de *Mecelle Cemiyeti Nizamnâme Lâyihası* hazırlanmıştır. Mecelle Cemiyeti'nin toplantılarının tatil edilmesinden yaklaşık 21 yıl sonra gerçekleştirilen bu teşebbüsün sonucu henüz bilinmemekle beraber, en azından böyle bir teşebbüsün varlığı zikre değerdir.⁷

Daha sonra Mecelle'nin tadil ve ıslahı ile eksikliklerinin tamamlanması için Kanun-ı Medeni Komisyonu kurulmuş ve bu komisyon 22 Mayıs 1916'da ilk toplantısını yapmıştır.⁸ Medeni hukukun henüz bir kanun şeklinde tedvin edilmemiş olan evlenme, boşanma ve nafaka gibi kısımlarına ait esasların, yani *ahval-i şahsiyeye* ait kanunların

⁴ Osman Kaşıkçı, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, OSAV, İstanbul, 1997, s. 307-314.

⁵ Kaşıkçı, s. 314-342.

⁶ Kaşıkçı, s. 176.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Fethi Gedikli/İbrahim Enes Onat, "İkinci Meşrutiyetten Sonra Mecelle Cemiyetinin Tekrar Kurulma Süreci", Uluslararası Mecelle Sempozyumu (25-27 Eylül 2017) Tebliğleri, Türkiye Adalet Akademisi, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2021, s. 423-426.

⁸ Ceride-i Adliye, S. 149, Ağustos 1332 [1916], s. 65; Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, S. 2, Mayıs 1332 [1916], s. 221. Krş. Kaşıkçı, s. 343'te "9 Mayıs 1916".

hazırlanması ile meşgul olmak üzere oluşturulan Hukuk-ı Aile Komisyonu da bu toplantıda hazır bulunmuştur.⁹

Kanun-ı Medeni ve Hukuk-ı Aile komisyonları başkan ve üyelerinin hazır bulunduğu, 22 Mayıs 1916 tarihli toplantıda, Adliye Nazır Vekili Halil [Menteşe] Bey, heyete hitaben bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, medeni kanunun aile hukuku sahasına ait layihalarının hazırlanması için ayrı bir komisyon oluşturulduğunu belirtmiştir. Ayrıca, aile hukukuna dair hükümlerde her milletin kendi esas ve geleneklerine sadık kaldığını ve kendilerinin de aynı şekilde bu hususa bağlı kalacaklarını ifade ederek, tasarılar hazırlanırken hangi esasa dayanılacağına işaretini vermiştir.¹⁰

Hukuk-ı Aile Komisyonu'nun başkanı, Isparta Mebusu Mahmud Esad Seydişehri; üyeleri, Fetvâhâne kâtiplerinden Manisalızâde Hafız Mustafa Şevket [Yunt], Mentеше Mebusu Mansûrizâde Said, Şûrâ-yı Devlet üyelerinden Ali Başhempâ ve Mahkeme-i Evkaf Kadısı Mustafa Fevzi olmuştur.¹¹ Hafız Şevket Efendi daha sonra Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun hem 1923'te hem de 1924'te üyesi olacaktır.

Hukuk-ı Aile Komisyonu'nun eseri olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi, 25 Ekim 1917'de, Meclis'te tartışma ve oylama sürecinden geçmeden yürürlüğe girmiştir. Bu şekilde, yürütme organının bir işlemi olarak yürürlüğe girmesi, Meclis'te yeterli desteğin alınamayacağı endişesinden kaynaklanmış olmalıdır.¹² Gerçekten de, Kararname'nin içerdiği farklılıklar ve yenilikler düşünüldüğünde, muhtelif grupların tepkisini çekmesi ve kısa sürede yürürlükten kaldırılması sürpriz olmamıştır.

B. HUKUK-I AİLE KARARNAMESİ'NİN ÖZELLİKLERİ

Şimdi ise Kararname'nin yapısı ve genel hatlarıyla içeriğinden bahsedilecek, sonrasında getirdiği yeniliklere değinilecektir.

1. Yapısı ve Genel Hatlarıyla İçeriği

Kararname, 157 maddeden oluşmaktadır.¹³ İlk 154 maddesi iki kitap halinde, son 3 maddesi *mevadd-ı şettâ* başlığı altında düzenlenmiştir. Kararname'nin ilk kitabı *münâkehat* (nikâhla ilgili konular) başlığına, ikinci kitabı *müfârat* (boşanma ile ilgili konular) başlığına sahiptir. Kararname'deki her bir kitap kendi içinde bablara, bablar da fasıllara ayrılmıştır.

⁹ Ceride-i Adliye, S. 149, Ağustos 1332 [1916], s. 65; Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, S. 2, Mayıs 1332 [1916], s. 221.

¹⁰ Ceride-i Adliye, S. 149, Ağustos 1332 [1916], s. 65-67.

¹¹ Ceride-i Adliye, S. 149, Ağustos 1332 [1916], s. 66.

¹² M. Âkif Aydın, Osmanlı Aile Hukuku, Klasik, İstanbul, 2017, s. 165.

¹³ Kararname'nin çeviriyazısı için bk. Aydın, 2017, s. 223-238. Ayrıca Kararname'nin genel gerekçesinin çeviriyazısı için bk. Aydın, 2017, s. 239-253.

Kararname, aile hukukunun iki temel konusunu, evlenme ve evliliğin sona ermesini düzenlemiştir. Aile hukukunun nesep, vesâyet, mal rejimi, usûl ve fûrû nafakası, akrabalık nafakası gibi diğer konuları ise Kararname'de yer almamıştır.

Kararname'nin ilk kitabı olan münâkehat kitabında (md. 1-101), nişanlanma (md. 1-3), nikâh ehliyeti (md. 4-12), nikâhı memnû olanlar (md. 13-19), Musevilerde nikâhı memnû olanlar (md. 20-26), İsevilerde nikâhı memnû olanlar (md. 27-32), nikâhın akdi (md. 33-39), İsevilerde nikâhın akdi (md. 40-44), kefâet (md. 45-51), nikâhın fesâd ve butlânı (md. 52-58), Musevilerde nikâhın fesâd ve butlânı (md. 59-62), İsevilerde nikâhın fesâd ve butlânı (md. 63-68), nikâhın ahkâmı (md. 69-77), İsevilerde nikâhın ahkâmı (md. 78-79), mehir (md. 80-91) ve evlilik nafakası (md. 92-101) düzenlenmiştir.

İkinci kitap olan müfâratat kitabında (md. 102-154), genel hükümler (md. 102-110), ric'î talâk ve bâin talâk (md. 111-118), mahkeme kararıyla boşanma (md. 119-131), İsevilerde müfâratat (md. 132-138), iddet (md. 139-149) ve iddet bekleyen kadının nafakası (md. 150-154) düzenlenmiştir. *Mevadd-ı şettâ* başlığı altında; aksine bir düzenleme yoksa diğer maddelerin gayrimüslimler için de geçerli olacağı (md. 155), ruhani reislerin aile hukukundan doğan yargı yetkisinin kaldırıldığı (md. 156) belirtilmiş ve son olarak yürütme maddesi (md. 157) yer almıştır.

2. Kararname'nin Getirdiği Yenilikler

Kararname, aile hukuku sahasında İslam ülkelerinde yürürlüğe giren ilk örnektir. Hükümlerinde Hanefî mezhebi içindeki diğer görüşlerden ve diğer Sünnî mezheplere ait görüşlerden de yararlanılmıştır. İslam dairesi içinde kalıp dönemin ihtiyaçlarına daha uygun hükümlerin konulması için bu usul tercih edilmiştir.

Kararname'de Hıristiyan ve Yahudilere dair hükümlere de yer verilmiştir. Böylece aile hukukunun bir kısmı, üç din için farklı hükümlerle düzenlenmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin heterojen yapısından, farklı dinî grupları bünyesinde barındırmasından kaynaklanmıştır. Böyle bir usulün izlenmesi, hukuki birliğe aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilse de farklı dinleri barındıran Osmanlı Devleti'nde herkesi aynı hukuki kurallara tabi kılmak problem doğurabilecek nitelikte ve dönemin gerçekleriyle bağdaşmamaktaydı.¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti, daha sonra 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu'nu resepsiyon yoluyla alarak söz konusu üç dinî gruba farklı hükümler uygulamak yerine, lâik bir medeni kanun kabul ederek din farkı gözetmeksizin herkese tek tip hukuk kuralını uygulamayı tercih edecektir.

Kararname'deki yenilikler arasında evlenme ve boşanma konularında devlet kontrolünün artmış olması da sayılabilir. Bu hususta, nikâhtan önce evlilik engeli olup olmadığının tespiti için durumun ilan edilmesi (md. 33) ve nikâhın hâkim veya onun yetkilendirdiği nâib huzurunda kıyılıp tescil edilmesi (md. 37) gerektiği düzenlenmiştir.

¹⁴ Aydın, 2017, s. 191.

Boşanmada ise kocanın boşamayı mahkemeye bildirmesi gerektiği belirtilmiştir (md. 110).¹⁵

Kararname'de kadınların kocalarından boşanmalarına yönelik sebeplerin artırıldığı görülmektedir (md. 119-131).¹⁶ Ayrıca, evlenme sırasında kadının, kocasının tek eşliliğe uymasını şart koşabilmesine izin verilmiştir. Bu şekilde, çok eşlilik uygulamasının sınırlanması yönünde önemli bir adım atılmıştır (md. 38).

Kararname'deki bir diğer önemli yenilik ise evlenme yaşına alt sınır getirilmesidir (md. 7). Buna göre, 12 yaşını doldurmamış erkek çocukların ve 9 yaşını doldurmamış kız çocukların evlendirilmesi artık mümkün değildir. Önceki dönemde küçüklerin velileri tarafından herhangi bir yaş sınırı olmaksızın evlendirilebileceği kabul edilirken, Kararname ile bülûğ öncesi evlilikler yasaklanmıştır. Bu düzenleme, çocukların korunması ve erken yaştaki evliliklerin engellenmesi amacını taşımaktadır.

Kararname, ayrıca ruhani reislerin aile hukuku alanındaki yargı yetkisini kaldırmıştır (md. 156). Bununla, aile hukuku alanında yargı birliğinin sağlanması hedeflenmiştir.

İslam-Osmanlı aile hukuku sahasında ilk kanunlaştırma faaliyeti olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi, çok eşliliğin sınırlandırılmasına ve evlenme yaşına ilişkin düzenlemeleriyle dönemin ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmış, kadın haklarına yönelik bazı iyileştirmeler yapmış ve ruhani reislere tanınan ve egemenliğin bir parçası olan yargısal ayrıcalıkları kaldırarak aile hukuku alanında yargı birliğini sağlamak istemiştir. Ancak, bu yeniliklerin kabulü ve uygulanması konusunda bazı zorluklar yaşanmıştır.

C. KARARNAME'NİN YÜRÜRLÜKTEN KALDIRILMASI

Hukuk-ı Aile Kararnamesi genel olarak olumlu karşılansa da özellikle muhafazakar İslamcılar ve gayrimüslim cemaatlerin ruhani liderlerinin şiddetli tepkilerine maruz kalmıştır. Diğer Sünnî mezheplerden yararlanılması bazı muhafazakar İslamcılara öfkelenmiştir; cemaat mahkemelerinin aile hukuku alanındaki yargı yetkisinin kaldırılması da patrikhaneler ve hahambaşılığın sert bir şekilde tepki vermesine neden olmuştur. Ayrıca Rum-Ortodoks Kilisesi ve diğer

¹⁵ Kanun-ı Ceza'nın 200. Maddesinin 19 Rebiülâhîr 1332 Tarihli Zeyl-i Sânisini Muaddil Kararnâme'nin 1. maddesi ile, karısını boşadığını on beş gün zarfında mahkemeye bildirmeyen kocanın, bir haftadan bir aya kadar hapis cezasına çarptırılacağı düzenlenmiştir (Takvim-i Vekayi, 14 Muharrem 1336/31 Teşrinievvel 1333/31 Ekim 1917, Nu: 3046, s. 10). Ayrıca bk. Aydın, 2017, s. 185.

¹⁶ Bu hususta Kararname'den kısa bir süre önce çok önemli bir adım atılmıştır. 1916 yılında yayımlanan iki irade-i seniyye ile, Hanbelî mezhebine dayanılarak kocası gaib olan ve nafaka da temin edemeyen kadınlara ve İmam Muhammed'in görüşüne dayanılarak kocası akıl hastalığı, cüzzam, vitiligo gibi hastalıklara yakalanmış kadınlara, kocalarından boşanma imkânı getirilmiştir (Aydın, 2017, s. 153-155).

cemaat kiliseleri ile Yahudi Hahamlığı, Kararname'nin gayrimüslimleri ilgilendiren hükümlerinin uygulanmaması için Hükümet ve İstanbul'daki elçilikler nezdinde çeşitli çalışmalar yapmışlardır.¹⁷

Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey'in [Soysalloğlu] 30 Ekim 1920 tarihli Meclis toplantısındaki ifadesiyle "Memleketimizde münâkehat ve mufârakatı mazbutiyet ve meşrûiyet altına almış olduğu halde Damat Ferid'in müftü-i mahudu Mustafa Sabri Efendi tarafından her nedense mevki-i tatbik ve meriyetten ıskat edilmiş olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi..."¹⁸ 8 Muharrem 1336 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnâmesi'nin Lağvı Hakkında Kararnâme ile, 20 Haziran 1919 tarihinde İstanbul Hükümeti tarafından yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁹ Kararname'nin, yürürlüğe girişinden kısa bir süre sonra yürürlükten kaldırılması, muhafazakar İslamcıların Hükümet'e yönelik ve ruhani reislerin İtilaf devletleri nezdindeki uğraşları sonucunda gerçekleşmiştir.²⁰ Kararname'nin Osmanlı Devleti'ndeki ömrü kısa olsa da, bazı Orta Doğu ülkelerindeki yürürlük süresi Osmanlı Devleti'ne kıyasla daha uzun olmuştur. Ayrıca Kararname, özellikle diğer mezheplerden yararlanma yolunu açarak, diğer İslam ülkelerine öncülük etmiştir.²¹ Bu hususlar, Kararname'nin sadece Osmanlı Devleti'nde değil, daha geniş bir coğrafi ve kültürel çerçevede önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Kararname yürürlükten kalksa da hazırlanmasına yol açan hukuki ve sosyal ihtiyaçlar hala devam etmekte olduğundan bir aile kanunu hazırlanması zarureti gündemi işgal etmeye devam etmekteydi.²² 1923 yılında kurulan Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun görevi de işte bu ihtiyaçlara cevap vermek üzere evlenme ve boşanma gibi şahsın hukukuyla ilgili konularda çalışmak ve tespit edilen esasları tedvin etmektir.

¹⁷ Aydın, 2017, s. 197-198.

¹⁸ BMM Zabıt Ceridesi, C. 5, 1. Devre, 1. İçtima Senesi, 92. İçtima, 30 Teşrinievvel 1336, s. 244, (s.e.t. 12/07/2023, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c005/tbmm010_05092.pdf).

¹⁹ 8 Muharrem 1336 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnâmesi'nin Lağvı Hakkında Kararnâme'nin çeviriyazısı için bk. Sabri Şakir Ansay (der.), Medeni Kanunumuzun 25 inci Yıldönümü Münasebetiyle Eski Aile Hukukumuzda Bir Nazar: Hukuk İnkilâbımızı Aydınlatan Tarihî-Teşriî Vesikalar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1952, s. 51.

²⁰ Aydın, 2017, s. 197-198.

²¹ Kararname ile Malezya İslam Aile Hukuku Kanunu 1984'ün farklı noktalardan mukayesesi ve özellikle Kararname'nin diğer mezheplerden yararlanma yolunu açmasının bu Kanun üzerindeki etkileri için bk. Ahmet Kılınc, "İslam Hukukunun Evrenselliği Bağlamında Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Malezya İslam Aile Hukuku Kanunu 1984'ün Mukayesesi", C. 14, S. 2, 2019, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, ss. 623-662.

²² Aydın, 2017, s. 207.

II. AHKÂM-I ŞAHSİYE KOMİSYONU'NUN KURULUŞU VE 1923 YILINDAKİ FAALİYETLERİ

Bu bölümde Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun kuruluşundan, yapısından, çalışma alanından ve komisyonların tâbi oldukları talimatnameden bahsedilecek; Komisyon'un çalışmaları ve 1923 yılında Meclis'e sunulan aile kanunu tasarısının akıbeti üzerinde durulacaktır.

A. KANUN-I MEDENİ KOMİSYONU'NUN İKİYE AYRILMASI

Komisyonların tâbi oldukları talimatnamenin²³ (Ek 1) geçici maddesine göre, ülkenin ihtiyaçlarını her yönden karşılayacak bir medeni kanun taslağı hazırlamakla görevlendirilen Kanun-ı Medeni Komisyonu, Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu ve Vâcibat Komisyonu olarak ikiye ayrılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk Adliye Vekili Seyyid Bey (görev süresi: 14 Ağustos 1923-5 Mart 1924), bir medeni kanunda düzenlenecek hususların çeşitliliği düşünüldüğünde, sadece bir komisyonun bütün bunlarla ilgilenmesinin, çalışmaların bir neticeye varmasını geciktireceğini ve bu sebeple medeni hukukun tedvini için Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu ve Vâcibat Komisyonu adlarıyla iki alt komisyon oluşturulduğunu belirtmiştir. Şahıslar üzerine terettüp eden hükümlerin tedviniyle ilgilenen komisyon Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu ismi verildiğini; bir şahsın zimmetinde sabit olan şeylerin, sözleşmelerden ve fiillerden kaynaklanan *vâcibat*ın tedviniyle meşgul olacak komisyon da Vâcibat Komisyonu adı verildiğini ifade etmiştir.²⁴

Talimatname'nin geçici maddesine göre Vâcibat Komisyonu, 1916 yılında kurulmuş olan Kanun-ı Medeni Komisyonu'nun çalışmalarını takiben ilk önce zikredilen komisyonun tâlî encümenince hazırlanmış olan tasarının hızla müzakeresini tamamlayacak; Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu da 1916 yılında kurulmuş olan Hukuk-ı Aile Komisyonu'nun yerine geçmek suretiyle çalışmaya başlayacaktır.²⁵

²³ "Tadil-i Kavanin için Muktezi Lâyihaları İhzara Memur Komisyonların Usul-i Mesaîsine ve Vekâletle Münâsebetine ve Rû'esâ ve Âzâsına İ'ta Olunacak Mebâliğe Dair Talimatnâme" için bk. Ceride-i Adliye, S. 10, Mayıs 1339/1923, s. 462-463; Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 2, S. 14, Şevval 1342/Mayıs 1340/1924, s. 322-325.

²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 5, 2. Devre, 1. İçtima Senesi, 90. İçtima, 26 Kânûnusânî 1340, s. 375, (s.e.t. 08/07/2023, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c005/tbmm02_005090.pdf).

²⁵ Önceki komisyonun, Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile esbab-ı mucibe mazbatasını tamamladığı; nafaka, kaza, hıdâne ve nesep konuları hakkında da layihalar hazırlamış olduğu tespit edilmiş ve çalışmalar esnasında ilgili konulara gelindiğinde bu layihalardan da yararlanılacağı kararlaştırılmıştır (Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun İkinci İçtima'nın Zabıtı, Ahmed Akgündüz, İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı Özel Hukuk I, C. II, OSAV, İstanbul, 2012, s. 1698).

B. AHKÂM-I ŞAHSİYE KOMİSYONU: BAŞKAN VE ÜYELER

Ceride-i Adliye'nin Mayıs 1339/1923 tarihli 10. sayısında; Komisyon'un başkanı, mülga Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi Hüseyin Saadeddin [Arel]; üyeleri ise hukuk müderrislerinden Muammer Raşid [Seviğ], Hafız Şevket ve Mişon Ventura, sâbık Şûrâ-yı Evkaf üyelerinden Kemal Atıf [Kuyucak], Gönenli Mehmed, Dârülfünun muallimlerinden Ahmed Samim [Gönensay] ve Erzurumlu Ömer Nasuhi [Bilmen] olarak belirtilmiştir.²⁶

Komisyon'un 2 Mayıs 1923 tarihli ilk toplantısında²⁷ boş olan 2 üyelik için aday belirleme meselesi görüşülmüştür. Ayrıca, Şevket Efendi, Gönenli Mehmed Efendi'nin pek hasta bir halde memleketine gittiğini ve hastalığının şiddetlendiği yönünde haberler alındığını beyan etmiş, bunun üzerine bu üyeliğin de boş sayılacağı kabul edilmiştir. Dolayısıyla Komisyon'a alınacakların sayısı üçe çıkmıştır. Gösterilecek adayların bir kısmının Doğu hukuku, bir kısmınınsa Batı hukuku hükümlerine dair teori ve uygulama bilgisi olmasına dikkat edilmesinin gerektiği görüşülüp²⁸ bazı isimler ortaya konulmuştur. Adliye Vekâleti'ne sunulmak üzere bu isimlerden Ahmed Samim Bey ve Ömer Nasuhi Efendi oy birliğiyle, Zileli Mustafa Rıza Efendi oy çokluğuyla aday olarak tespit edilmiştir.²⁹ Üyeliğe kabul edilen Ömer Nasuhi Efendi 23 Mayıs 1923 tarihli 2. toplantıdan, Ahmed Samim Bey 24 Mayıs 1923 tarihli 3. toplantıdan itibaren toplantılara katılmışlardır.

Şevket Efendi, 29 Mayıs 1923 tarihli 4. toplantıda, Gönenli Mehmed Efendi'nin memleketinde vefat ettiğini belirtip,³⁰ boşalan üyelik için bir aday gösterilmesini teklif etmiştir. Saadeddin Bey ise daha önceden Gönenli Mehmed Efendi'nin yeri ve iki boş üyelik için üç adayın belirlenip Adliye Vekâleti'ne bildirildiğini, ancak Adliye Vekâleti'nden bu adayların yalnızca ikisi için (Ömer Nasuhi ve Ahmed Samim) kabul ve tayinlerine dair cevap geldiğini, üçüncüsünün (Zileli Mustafa Rıza) kabul

²⁶ *Ceride-i Adliye*, S. 10, Mayıs 1339/1923, s. 464.

²⁷ Krş. Elif Dursunüst, "Kabul Edilme Sürecinde Türk Kanun-ı Medenisi", S. 12, 2019, *Usûl İslam Araştırmaları*, s. 162'de sehven "...komisyonlar ilk toplantısını 2 Mayıs 1923'te İstanbul'da yaptı." (vurgu eklenmiştir).

²⁸ "Namzed olmak üzere komisyonda isimleri mevzubahis edilecek zevâttan bir kısmının ahkâm-ı şarkiye nazariyât ve tatbikatında ve diğer kısmının ahkâm-ı garbiyede mütehassıs olmasına itina olunması lüzumu görüşülerek..." (Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun Birinci İçtima'nın Zabtı, Akgündüz, s. 1696).

²⁹ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun Birinci İçtima'nın Zabtı, Akgündüz, s. 1696. Toplantı tutanağından Ömer Nasuhi Efendi'nin Gönenli Mehmed Efendi'nin yerine değil, boş üyelik için aday gösterildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca 4. toplantıda, Gönenli Mehmed Efendi'den boşalan üyeliğe Zileli Mustafa Rıza Efendi'nin getirilmesi için Adliye Vekâleti'ne tekrar başvuru yapılması kararlaştırılmıştır (Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun Dördüncü İçtima'nın Zabtı, Akgündüz, s. 1703). Krş. Kaşıkçı, s. 379, dn. 5.

³⁰ Krş. Şamil Dağcı, "Mehmet Gönenli ve Türk Hukukuna Katkıları", C. XLIV, S. 2, 2003, *AÜİFD*, s. 8. Yazar, Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nda da çalıştığını belirttiği (Dağcı, s. 4-5) Mehmet Gönenli'nin, 11 Haziran 1965'te vefat ettiğini belirtmiştir.

veya reddi hakkında bir şey söylenmediğini, bu yüzden de tekrar bir aday gösterilmesinin uygun olmadığını, Adliye Vekâleti'nden bir cevabın beklenilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Müzakerenin sonucunda ise Gönenli Mehmed Efendi'den boşalan üyeliğe Zileli Mustafa Rıza Efendi'nin getirilmesi için Adliye Vekâleti'ne tekrar mürâcaatta bulunmaya karar verilmiştir.³¹ Bununla birlikte Komisyon'un yayımlanan toplantı tutanaklarında Zileli Mustafa Rıza ismi yer almamaktadır.

C. KOMİSYON'UN ÇALIŞMA ALANI

Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu, *ahkâm-ı şahsiye* ile ilgili ve ona bağlı bütün konular hakkında tartışma yapmak ve tartışmalar neticesinde belirlenen esasları bir araya getirmekle görevlendirilmiştir. *Ahkâm-ı şahsiye*, kelime anlamı itibariyle kişinin kendisiyle ilgili, şahsına ait hükümler demektir. *Ahkâm-ı şahsiye* içerisine ne gibi konuların girdiğinin tespiti, Komisyon'un ilk toplantılarında gündeme gelmiş ve tespitine çalışılmıştır. Mişon Ventura, *ahkâm-ı şahsiye* adı altında ne gibi şeylerin anlaşılması gerektiğini tespit edip, Komisyon'u ilgilendiren meseleleri genel hatlarıyla belirleyerek, diğer komisyonları da bundan haberdar etmenin uygun olacağını belirtmiştir.³²

Komisyon'un üzerinde çalışacağı konular önce, şahıs, isim, ikametgâh, medeni hal (şahsi ve ailevi) ve medeni sicil şeklinde beş başlık halinde tespit edilmiştir.³³ Sonrasında ise çalışmaların şu genel ve tâlî konular üzerinde gerçekleştirileceğine karar verilmiştir: Şahsiyet başlığı altında, şahsiyetin başlangıcı ve sona ermesi, mefkudiyet, isim, ikametgâh, vakıflar ve cemiyetlerin (derneklerin) yalnızca hukuki şahsiyetleriyle ilgili genel hükümler yer almıştır. Medeni hal başlığı, şahsi ve ailevi olarak ikiye ayrılmıştır. Şahsi medeni hal başlığı altında, rüşet, ehliyet arızaları (yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, bunama, sefihlik, belâhet vb.) zikredilmiştir. Ailevi medeni hal başlığı altında, münâkehat, mufârakat, nesep, akrabalık, evlat edinme, nafaka, velâyet, vesâyet, izin vb. konular yer almıştır. Medeni sicil başlığı altında ise doğum, ölüm, münâkehat vb. sicillere yer verilmiştir.³⁴

Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu bu şekilde kendi çalışma alanına giren konuları belirlese de, bazı konular Vâcibat Komisyonu'nun da çalışma alanına girmektedir ve hangi konunun hangi komisyonun çalışma alanına girdiğini belirlemek gerekmektedir. Talimatname'nin 4. maddesinde, komisyonların böyle meseleleri birlikte toplanarak görüşmesi ve ihtilaf halinde Adliye Vekâleti'ne durumun bildirilmesi istenmiştir. Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu bu sebeple 28 Haziran 1923 tarihli 13. toplantısını Vâcibat Komisyonu ile beraber yapmış, iki komisyona ait konuların birbirinden ayrılması ve hangi komisyonun

³¹ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun Dördüncü İçtima'ının Zabtı, Akgündüz, s. 1703.

³² Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun İkinci İçtima'ının Zabtı, Akgündüz, s. 1699.

³³ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun Üçüncü İçtima'ının Zabtı, Akgündüz, s. 1700.

³⁴ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun Altıncı İçtima'ının Zabtı, Akgündüz, s. 1711.

hangi mesele ile meşgul olacağı belirlenmeye çalışılmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz konuların genel olarak Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'na ait olduğu müstereken kabul edilmiş, ancak ehliyet ve ehliyet arızaları gibi iki komisyon arasında ortak olan konuların görüşülmesi, bir başka toplantıya ertelenmiştir.³⁵ Ayrıca vücut ve eda ehliyeti, ehliyet arızaları, akd ve izhar-ı rıza konularının iki komisyon arasında ortak konulardan olduğu; mefkud ve gaib, ikametgâh, nüfus kayıtları, eşhas-ı hukukiye (dernekler, vakıflar, cemâat) ve aile hukuku konularının Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun çalışma alanı içinde kaldığı belirlenmiştir.³⁶ Vakıfların hukuki şahsiyeti hakkındaki konuların Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'na, hukuki şahsiyetinden başka bütün konularının Vâcibat Komisyonu'na ait olduğu kararlaştırılmıştır.³⁷ Ancak miras konusunun Vâcibat Komisyonu'na mı, yoksa Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'na mı ait olacağı meselesinde ihtilafa düşülmüştür. Buna binaen Talimatname'nin 4. maddesine uygun olarak durumun Adliye Vekâleti'ne bildirilmesine karar verilmiştir.³⁸

Ç. KOMİSYONLARIN TÂBİ OLDUKLARI TALİMATNAME

1923 tarihli “Tadil-i Kavanin için Muktezi Lâyihaları İhzara Memur Komisyonların Usul-i Mesaisine ve Vekâletle Münasebetine ve Rû'esâ ve Âzasına İ'ta Olunacak Mebâlîge Dair Talimatnâme” 13 madde ve bir geçici maddeden oluşmaktadır.³⁹

Talimatname, komisyonların amacını ifade etmekte, bu amacı gerçekleştirmek için dayanacakları esaslara, kanun tasarılarının hazırlanma sürecine, komisyonların çalışma usullerine ve Adliye Vekâleti ile ilişkilerine dair bir çerçeve sunmaktadır.

Komisyonların amacı, insanların işlerine en uygun ve özellikle memleketin iktisadi yönden gelişmesine hizmet edecek hükümleri hazırlamaktır. Dolayısıyla komisyonlar, hukuki ve iktisadi açıdan etkili hükümler ortaya koymalıdır. Bu maksadın gerçekleştirilmesinde “*ahkâm-ı fikhîye ve hukukiyemizden ve mîlel-i sairece kabul ve tatbik edilmiş esasattan*” yararlanılacaktır (md. 1).

Talimatname, kanun taslaklarının hazırlanmasına yönelik detaylı bir süreç öngörmüştür. İlk aşamada hangi konuların ve nasıl belirleneceği, gerekçe takrirlerinde hangi hususların yer alacağı belirtilmiş (md. 2), tasarıların Adliye Vekâleti'ne genel gerekçesiyle

³⁵ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun On Üçüncü İçtima'nın Zabtı, Akgündüz, s. 1746.

³⁶ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun On Üçüncü İçtima'nın Zabtı, Akgündüz, s. 1744.

³⁷ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun On Üçüncü İçtima'nın Zabtı, Akgündüz, s. 1744.

³⁸ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun On Üçüncü İçtima'nın Zabtı, Akgündüz, s. 1746.

³⁹ Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 2, S. 14, Şevval 1342/Mayıs 1340/1924, s. 322-325; Ceride-i Adliye, S. 10, Mayıs 1339/1923, s. 462-463.

beraber gönderileceği (md. 5) ve istenirse tasarılar bir giriş yazısı da eklenebileceği belirtilmiştir (md. 6).

Komisyonlarda verilecek kararlar oy çokluğuyla alınacak, eşitlik durumunda başkanın oyu önem taşıyacaktır (md. 3).

Düzenlenecek kanun tasarılarının birbirleriyle ilişkili noktalarının nasıl ele alınacağı da açıklanmıştır. Kanun tasarılarının tutarlı ve bütünlüklü olmasını sağlamak için komisyonların iş birliği yapacağı ve anlaşmazlıkların üst merci olan Adliye Vekâletince çözüleceği belirtilmiştir (md 4).

Komisyonların düzenli toplantılar yaparak çalışmalarını sürdüreceği ve bu toplantılarda yapılan tartışmaların kayıt altına alınmasının önemli olduğu ifade edilmiştir. Komisyonların ne sıklıkla toplanması gerektiği, toplantı süresi ve toplantı tutanaklarının nasıl düzenleneceği izah edilmiştir. Toplantılar başkan tarafından belirlenen bir gündemle yürütülecek ve her toplantı için tutanak tutulacaktır. Bu tutanaklarda, toplantının başlama ve bitiş saati, katılan üyelerin isimleri ve imzaları ile müzakerelerin nasıl gerçekleştiği yer alacaktır (md. 7). Çalışmaların raporlanarak Adliye Vekâleti'ne bilgi verilmesi ve Adliye Vekâleti'nin komisyonlar üzerindeki teftiş ve denetleme hakkından da bahsedilmiştir. Komisyon başkanları, belirli aralıklarla çalışmalara dair Adliye Vekâleti'ne rapor sunacak ve bu raporlar, Adliye Vekâletince yapılacak denetime esas alınacaktır. Teftiş ve denetleme hakkı, Adliye Vekâleti tarafından uygun görülen yöntemlerle kullanılacaktır (md. 8).

Talimatname, komisyonların çalışmalarının şeffaflığını sağlamayı ve komisyonlarda yer almayan uzmanların görüşlerini değerlendirmeyi de amaçlamıştır. Çalışmalar, *Ceride-i Adliye* aracılığıyla halkın bilgisine sunulacak ve komisyonlarda yer almayan uzmanların görüş ve eleştirileri de dikkate alınabilecektir (md. 9).

Komisyonların ihtiyaç duyduğu kaynaklara erişim için Adliye Vekâleti'nin aracı olacağı belirtilmiştir. İhtiyaç duyulan eser ve belgeler, Adliye Vekâleti aracılığıyla temin edilebilecektir (md. 10). Komisyonların yazı işleri de Adliye Vekâleti tarafından atanmış memurlar aracılığıyla yerine getirilecektir (md. 11). Ancak, Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun ilk toplantısında, Adliye Vekâletince henüz kâtip atanmadığı tespit edilmiştir. Kâtip bulunmayışının etkisi ilk toplantıda hissedilmeye başlandığından, kâtiplik için aday belirlenmesine karar verilmiş,⁴⁰ sonraki toplantıda iki kâtime ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Çalışmalarda yararlanılacak eserleri çeşitli umumi kütüphanelerde bulup, gerekli konuları araştırma ve kendisine verilecek konular hakkında kitâbiyat açısından inceleme yapma gibi görevler için muhtelif mezheplere dair araştırmalarıyla bilinen Fatih Câmisi Hatip Vekili Kemaleddin Efendi'nin; zabıtları tutma, üyelere dağıtılacak layihaları çoğaltma, Adliye Vekâleti'ne gönderilecek tahrirleri tesvid ve tebyiz etme gibi yazı işleri için de bu türdeki işlere uygun olduğu anlaşılan Hamid Bey'in kâtipliğe tayin edilmesi yönünde Adliye Vekâleti'nden talepte bulunulması uygun

⁴⁰ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun Birinci İctima'ının Zabtı, Akgündüz, s. 1696.

görülmüştür.⁴¹ Bunun üzerine gelen 4 Haziran 1339/1923 tarihli cevapta, birden fazla kâtip için tahsîsatın yeterli olmadığı belirtilmiştir. Komisyon da kâtip olarak Hamid Bey'i seçmiştir.⁴²

Talimatname ayrıca, her celse için komisyon başkan ve üyelerine huzur hakkı ödeneceğini belirtmekte (md. 12) ve adliye müfettişlerinin toplantılardaki gözetim rolünden bahsetmektedir (md. 13). Adliye müfettişleri oy kullanma yetkisi olmaksızın celselerde bulunabilir ve faaliyetleri gözetleyebilirler.

Son olarak geçici madde ile 1916 yılında kurulan komisyonlarla halef-selef ilişkisi kurulmuş ve komisyonların hangi konulara odaklanacakları açıklanmıştır.

D. ŞER'İ DAYANAK MESELESİ

1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun, kanunların düzenlenmesinde "*muâmelât-ı nâsa erfak ve ihtiyacat-ı zamana evfak ahkâm-ı fıkhiye ve hukukiye ile âdap ve muamelât*" temel alınır hükmüne (md. 7) paralel olarak Talimatname'nin 1. maddesinde, komisyonların üstlendikleri görevleri yerine getirirken "*muâmelat-ı nâsa erfak ve bilhassa memleketin terakkiyât-ı iktisadiyesinin inkişafına hadim ahkâm vaz'ına sarf-ı mesai edecek ve husul-i maksad için gerek ahkâm-ı fıkhiye ve hukukiyemizden ve gerek mîl-i sairece kabul ve tatbik edilmiş esasattan*" yararlanacakları ifade edilmiştir. Görülüyor ki, hazırlanacak tasarılar için zikredilen ilk kaynak, fıkihtir. Peki bütün tasarı maddeleri fıkha mı dayandırılacaktır? Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu, ilk toplantısında, işte bu soruyu gündemine alarak hazırlanacak aile kanunu tasarısının hükümlerinden her biri için şer'î bir dayanak aranıp aranmayacağı meselesini tartışmıştır.⁴³

Şevket Efendi, hükümlerin büyük kısmı için şer'î kitaplarda ve muteber mezheplerde birer görüş bulmanın mümkün olduğunu, hükümlerin şer'î delillerle teyidi sayesinde tasarımın Müslümanlardan gelebilecek itirazlardan korunabileceğini ve İslam şeriatının yüceliğinin ve mükemmelliğinin bu şekilde ispatına da hizmet edilmiş olacağını belirtmiştir. Kemal Atıf Bey, meselelerin daima şer'î kitaplara dayandırılmasının, Batı aleminde, kanunlarımızı hala dinî esaslardan ayırmak istemediğimize dair bir işaret olarak görülebileceğine dikkat çekmiştir. Kemal Atıf Bey, bu kaygıyı, kapitülasyonların kaldırılması önünde bir engel çıkmaması için ifade etmiş olmalıdır. Saadeddin Bey, hükümlerden şer'î delillere sahip olanlar için bu yola başvurma içeride makbul karşılanma gibi faydalarının olacağını, uygulanmasının kolay olmasına hizmet edeceğini; Batı alemine gelince onların, hükümlerin akla uygun olup olmadığına bakacaklarını, akla uygun ve şer'î dayanağa sahip hükümlerin sadece şer'î dayanakları var diye ret veya tenkide konu olmayacaklarını, akla aykırı hükümlerin ise hiçbir yerde

⁴¹ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun İkinci İçtima'nın Zabtı, Akgündüz, s. 1698.

⁴² Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun Altıncı İçtima'nın Zabtı, Akgündüz, s. 1710.

⁴³ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun Birinci İçtima'nın Zabtı, Akgündüz, s. 1696-1697.

uygun görülmeceğini söylemiştir. Muammer Raşid Bey, şer'î hükümlere mürâcaatın esas hakkında faydalı olmasının mümkün olduğunu ancak ayrıntılarla ilgili birtakım hususta mutlak surette nakle bağlılığın doğru olmayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine, Şevket Efendi, şer'î kitaplara mürâcaat meselesinin zaten aslî hükümler için söz konusu olacağını ifade etmiştir. Mişon Efendi ise tartışmaya bir soru ile katkı sağlamıştır: Hükümlerden bazısı için şer'î kitaplardan dayanak bulunamazsa ne yapılacaktır? Şevket Efendi de, hükümlerin hemen hemen hepsi için çeşitli kitap ve mezheplerde birer dayanak bulmanın mümkün olduğunu, şayet bazı meseleler için şer'î dayanak bulunamazsa nass-ı şer'îye zıt olmamak kaydıyla akla mürâcaat edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁴

Tartışmanın neticesinde, toplumun menfaatleri hangi hükümlerin konulmasını gerektiriyorsa Komisyonca müzakere edilerek o hükümlerin hazırlanması ve bunlardan şer'î kitaplarda dayanağı olanlar için kabullerine neden olan sebeplerle beraber şer'î delillerinin de gösterilmesine karar verilmiştir.⁴⁵

E. TOPLANTI TUTANAKLARINA GÖRE KOMİSYON'UN ÇALIŞMALARI

Tutanaklar, 2 Mayıs 1923-10 Temmuz 1923 tarihleri arasında gerçekleşen 16 toplantıya ait müzakereleri izlemek açısından mühim kaynaklardır. Talimatname'nin 9. maddesine göre, komisyonların bir aylık çalışmalarının sonuçları, her ay sonu *Ceride*'de yayımlanacaktır. Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonunca yapılan ilk 6 toplantıya ait tutanaklar, *Ceride*'nin Temmuz 1339/1923 tarihli 12. sayısında⁴⁶, takip eden 10 toplantının tutanağı da *Ceride*'nin Ağustos-Eylül-Teşrinievvel 1339/1923 tarihli 13-14-15. sayısında yayımlanmıştır.⁴⁷ Söz konusu 16 toplantıya ait tutanakların çeviriyazısı ise Akgündüz tarafından yayımlanmıştır.⁴⁸ *Ceride*'nin ilgili sayısında, *isim* başlığı altında tartışılan 16. toplantıya ait tutanak, yarıda kesilmektedir.⁴⁹ Takip eden sayılarda bu toplantı tutanağının devamı veya Komisyon'un başka toplantı tutanakları bulunmamaktadır. İlaveten yaptığımız taramalarda da bu tutanaklara

⁴⁴ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun Birinci İçtima'nın Zabtı, Akgündüz, s. 1696-1697.

⁴⁵ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun Birinci İçtima'nın Zabtı, Akgündüz, s. 1697.

⁴⁶ *Ceride-i Adliye*, S. 12, Temmuz 1339/1923, (ilave formalar) s. 1-32.

⁴⁷ *Ceride-i Adliye*, S. 13-14-15, Ağustos-Eylül-Teşrinievvel 1339/1923, (ilave formalar) s. 33-96.

⁴⁸ Akgündüz, s. 1696-1755. Tutanakların çeviriyazısında, *Ceride-i Adliye*, S. 16-17-18, Teşrinisânî-Kânûnuevvel-Kânûnusânî 1339-1340, s. 692-695'te yer alan "Ceride-i Adliye'nin 13-14-15'inci Sayısında Münderic Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu Zabıtlarına Ait Hata ve Savab Cetveli"nin metne işlenmediği görülmektedir. Bu sebeple çeviriyazının, 7. toplantıdan itibaren hata ve savab cetveline uygun olarak kullanılması ayrı bir önem taşımaktadır.

⁴⁹ *Ceride-i Adliye*, S. 13-14-15, Ağustos-Eylül-Teşrinievvel 1339/1923, (ilave formalar) s. 96.

rastlayamadık. 16. toplantı tutanağının yarıda kesilmesini, Komisyon'un meşgul olacağı başlıkları ve üyelerden Ahmed Samim Bey'in hazırladığı 22 Kânûnusânî 1340/22 Ocak 1924 tarihli, "Mefkud Hakkındaki Usul-i Muhakemeye Dair Mevadd-ı Kanuniye" adlı tasarımı⁵⁰ dikkate alırsak, Komisyon'un toplantılarına devam ettiği ancak bu toplantılara ait tutanakların yayımlanmadığı ihtimali daha mâkul gözükmektedir.⁵¹

Talimatname'nin 7. maddesine göre, her komisyon haftada en fazla iki toplantı yapacak, her toplantı en az üç saat sürecektir. Yayımlanan tutanaklara baktığımızda, Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun bu hususa genel olarak uyduğunu söyleyebiliriz.⁵² 1924 yılında ise komisyonların daha sık toplanması istenecektir.

13. toplantı hariç bütün toplantılar, Saadeddin Bey başkanlığında, Adliye Kütüphanesi Salonu'nda gerçekleştirilmiştir. 13. toplantı ise Vâcibat Komisyonu ile birlikte mülga Temyiz Mahkemesi Ceza Dairesi'nde (Vâcibat Komisyonu'nun toplanma yeri) yapılmıştır. Bu toplantı, kısa bir süre sonra Adliye Vekili olacak olan Vâcibat Komisyonu'nun başkanı Seyyid Bey başkanlığında gerçekleştirilmiştir.⁵³

Söz konusu tutanakların içeriğine baktığımızda, bazı usuli meseleleri karara bağladıklarını, çalışma yöntemini belirlediklerini, çalışma alanlarının kapsamını netleştirmeye çalıştıklarını ve bu sebeple Vâcibat Komisyonu ile de bir toplantı gerçekleştirdiklerini görüyoruz.

Yayımlanan tutanakların çoğunluğu ise *şahıs* ve *isim* başlıkları altında yapılan tartışmalara dairedir. Komisyon üyeleri şahıs başlığı altında, hukuki şahsın başlangıcına ve sona ermesine dair meseleler üzerine ve isim başlığı altında aile ismi, müstear isim, birden fazla isim kullanma, isim değiştirme gibi birçok konu hakkında tartışmış, gerek oybirliğiyle gerekse oy çoğunluğuyla bu konular hakkında kararlar almışlardır.

F. MEFKUD HAKKINDAKİ MUHAKEME USULÜNE DAİR KANUN MADDELERİ

Talimatname'nin 2. maddesinde, ilgili kanun tasarısına ait bablar veya fasıllardan her birinin hazırlanması görevinin, komisyon başkanları tarafından üyelerden birine veya birkaçına verileceği belirtilmiştir. Arşiv kaynakları arasında, üyelerden Ahmed Samim Bey tarafından, bu madde

⁵⁰ BOA, HSDHADB, 3/96/2; 3/96/1-6, 1-7, 1-8; 22 Kânûnusânî 1340/22 Ocak 1924.

⁵¹ Bu husustaki görüşler için bk. Abdullah Akdoğan, "Türkiye'de 1919-1927 Yılları Arasında Aile Hukuku Alanındaki Kanunlaştırma Çalışmaları", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, İstanbul, 1999, s. 43-44.

⁵² Akgündüz, s. 1696-1755.

⁵³ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun On Üçüncü İçtima'nın Zabtı, Akgündüz, s. 1741. Akgündüz'ün metninde Seyyid Bey'in isminin ilk önce shven "Said Bey" şeklinde yazıldığı sonrasında ise Seyyid Bey şeklinde düzeltildiği görülmektedir. İlgili zabtın aslı için bk. Ceride-i Adliye, S. 13-14-15, Ağustos-Eylül-Teşrinievvel 1339/1923, (ilave formlar) s. 74-83.

çerçevesinde hazırlandığı anlaşılan, mefkud hakkındaki muhakeme usulüne dair bir tasarı yer almaktadır.⁵⁴ Altında *Ahmed Samim* imzası bulunan, 22 Ocak 1924 tarihli, 20 maddeden ibaret “Mefkud Hakkındaki Usul-i Muhakemeye Dair Mevadd-ı Kanuniye” adlı tasarıda genel olarak, mefkudun mallarına getirilecek tedbirlere yönelik usul düzenlenmiştir. Tasarıda aile hukuku ile ilgili bir madde yer almadığından, burada sadece zikretmekle yetiniyoruz.

G. 1923 YILINA AİT AİLE KANUNU TASARISI: HUKUK-I AİLE KARARNAMESİ'NİN YENİDEN YÜRÜRLÜĞE SOKULMASI TEŞEBBÜSÜ

1 Şubat 1339/1923 tarihli 6/324 numaralı tezkereyle Meclis'e arz edilmiş olan aile kanunu tasarısının, tekrar incelenmek üzere 13 Eylül 1923'te iadesi talep edilmiştir.⁵⁵ Bunun üzerine tasarı, 19 Eylül 1923 tarihli Meclis toplantısında Hükümet Başkanlığı'na iade edilmiştir.⁵⁶ Üzerinde değişiklik yapıp yapılmadığını bilemediğimiz tasarı bu sefer 29 Ekim 1923'te⁵⁷ tekrar Meclis'e sunulmuş, ertesi gün Adliye Encümeni'ne tevdi edilmiştir.⁵⁸

15 Aralık 1923 tarihli Meclis toplantısında, Konya Mebusu Musa Kazım tarafından, tasarının *muamelat-ı şer'îye* ile ilgisi olduğu gerekçesiyle Şer'îye Encümeni'ne de havale edilmesi teklif edilmiştir. Adliye Vekili Seyyid Bey buna karşı çıkmış, bu kanunun acil olduğunu, içinde gayrimüslimlere ait hükümler de barındırdığını, encümenden encüme gidirse sürüncemede kalacağını, acele kanunlaştırılmasının gerektiğini belirtmişse de tasarının Şer'îye Encümeni'ne gönderilmesi teklifi kabul

⁵⁴ BOA, HSDHADB, 3/96/2; 3/96/1-6, 1-7, 1-8; 22 Kânûnusânî 1340/22 Ocak 1924.

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 2, 2. Devre, 1. İçtima Senesi, 21. İçtima, 19 Eylül 1339, s. 179, (s.e.t. 11/07/2023),

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c002/tbmm02_002021.pdf). Burada altı kanun layihasının iadesinin istendiği görülmektedir. Hangi layihanın ne zaman ve kaç numaralı tezkereyle Meclis'e gönderildiğine dair bir açıklık yoktur. Ancak 12 Şubat 1339/1923 tarihli Meclis toplantısında, Meclis Reisi'nin “Hukuk-ı aile hakkında, tanzim kılınan lâyiha-i kanuniyenin gönderildiğine dair İcra Vekilleri Heyet-i Riyasetinin tezkeresi var, Adliye ve Şer'îye Encümenlerine havale ediyoruz.” ifadesinden hareketle, iadesi istenen aile kanunu tasarısının 1 Şubat 1339/1923 tarihli ve 6/324 numaralı tezkereyle Meclis'e gönderildiğini düşünüyoruz (TBMM Zabıt Ceridesi, C. 27, 1. Devre, 3. İçtima Senesi, 191. İçtima, 12 Şubat 1339, s. 282, (s.e.t. 11/07/2023, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c027/tbmm010_27191.pdf)).

⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 2, 2. Devre, 1. İçtima Senesi, 21. İçtima, 19 Eylül 1339, s. 179, (s.e.t. 08/07/2023),

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c002/tbmm02_002021.pdf).

⁵⁷ Krş. Aydın, 2017, s. 209'da “30 Aralık 1923”.

⁵⁸ Ansay (der.), s. 57.

edilmiştir.⁵⁹ *Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin Yeniden Mevki-i Mer'iyete Vaz'ı Hakkında Hukuk-ı Aile Kanun Lâyihası (1/93) ve Adliye ve Şer'îye Encümenleri Mazbataları* 25 Şubat 1924'te, Meclis'te görüşülmek üzere sıraya alınmıştır.⁶⁰ Bu tasarı esasa etki etmeyen birkaç kelime farklılığı dışında Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin aynıdır.⁶¹ Dolayısıyla ortada Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu tarafından hazırlanmış bir tasarı yoktur. Bu tasarinin Adliye Encümeni ve Şer'îye Encümeni tarafından yapılan tashihlerini de gösteren tam metni Ansay tarafından yayımlanmıştır.⁶²

Her iki encümen de genel yapıyı değiştirmeden maddelerin çoğunluğunu aynen, bir kısmını değiştirerek kabul etmiş ve eklemeler yapmışlardır. Ayrıca Şer'îye Encümeni, tasarinin birkaç maddesini kaldırmıştır.

Adliye Encümeni'nin dikkat çeken değişiklikleri şunlardır: Encümen, asgari evlenme yaşını *zaruret olmadıkça* hem erkek hem kızlar için 15'e çıkarmıştır. 108. maddeye, erkeğin üç boşama hakkını farklı zaman ve yerlerde kullanmasının şart olduğu, üç boşama hakkını aynı anda kullanmasının tek bir boşama sayılacağı eklenmiştir.

Şer'îye Encümeni'nin dikkat çeken değişiklikleri ise şunlardır: Şer'îye Encümeni de asgari evlenme yaşının 15 olmasını isabetli bulmuş ve *zaruret olmadıkça* ifadesini örneklendirmiştir. Çok eşli erkek, eşlerine karşı nafaka, süknâ (ikamet etme), kisve (kılık kıyafet), beytûtet (geceleme) hususlarında adalete aykırı davranırsa, kadının 130. maddeye dayanarak yani hakeme mürâcaatla evliliğin feshini talep edebileceği tasarıya eklenmiştir.⁶³

Yeni Adliye Vekili Necati Bey (görev süresi: 6 Mart 1924-22 Kasım 1924) Meclis'in 3 Nisan 1924 tarihli toplantısında, "Bu kararnâmenin yeniden tedkikine lüzum görülmüştür. Müsaade buyrulursa Vekâlet'e iade buyrulsun. Ba'de't-tedkik Heyet-i Celile'ye tekrar arz ederiz." diyerek tasarinin Adliye Vekâleti'ne iadesini talep etmiş ve tasarı Başvekâlet'e iade olunmuştur.⁶⁴ Böylece, Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin yeniden yürürlüğe sokulması teşebbüsü akim kalmıştır.

⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 4, 2. Devre, 1. İçtima Senesi, 68. İçtima, 15 Kânûnuevvel 1339, s. 221-222, (s.e.t., 08/07/2023,

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c004/tbmm02004068.pdf>).

⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 6, 2. Devre, 1. İçtima Senesi, 111. İçtima, 25 Şubat 1340, s. 329, (s.e.t. 08/07/2023,

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c006/tbmm02006111.pdf>).

⁶¹ Kararname ile tasarı arasındaki küçük farklılıkların neler olduğuna dair bk. Akdoğan, s. 75.

⁶² Ansay (der.), s. 59-102.

⁶³ Ansay (der.), s. 113-114.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 8, 2. Devre, 2. İçtima Senesi, 3 Nisan 1340, s. 247-248, (s.e.t. 08/07/2023,

III. YENİ KOMİSYON'UN ÇALIŞMALARI

Belirli bir süreliğine komisyonların çalışmalarına ara verilmiş, sonrasında yeniden yapılandırılan komisyonlar yeni başkan ve üeleriyle faaliyetlerine devam etmişlerdir.⁶⁵ Bu bölümde hem Komisyon'un başkan ve üelerinde hem de komisyonların tâbi oldukları talimatnamede yapılan değişikliklerden, yeni komisyonun hazırladığı tasarılarından, Türk Kanun-ı Medenisinin kabul edilme sürecinden ve Komisyon'un görevine son verilmesinden bahsedilecektir.

A. KOMİSYON'UN BAŞKAN VE ÜELERİNİN DEĞİŞMESİ

Ara dönemin ardından, Adliye Vekâletince Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu başkanlığına Hacı Adil [Arda] Bey⁶⁶ getirilmiş, bu durum kendisine İstanbul İstinaf Müdde'î-i Umumiliği'nin 27 Aralık 1923 tarihli yazısıyla bildirilmiştir.⁶⁷ 12 Mayıs 1924 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan haberde, Adliye Vekâleti'nin yeni kanunlar hazırlamak ve mevcut kanunları düzeltmek amacıyla İstanbul'da bir dizi komisyon kurduğu, bu komisyonlardan Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun başkanlığına Hacı Adil Bey'in getirildiği bilgisi yer almaktadır. Haberde, komisyon başkanlarının komisyon üelerini seçerek, adayları Adliye Vekâleti'ne bildirecekleri ve Adliye Vekâleti'nin bazı kanun tasarılarını Meclis'in toplanmasına kadar

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c008/tbmm02008028.pdf>

⁶⁵ Ceride-i Adliye, S. 22-23-24, Mayıs-Haziran-Temmuz 1340/1924, s. 849.

⁶⁶ Yeni komisyonun görevine başlamasından yaklaşık bir sene sonra Hacı Adil Bey'e, 25 Mayıs 1925 tarihli yazı ile, "Lozan Muâhedenâmesi'nin kırk ikinci maddesi mücebince gayrimüslim ekalliyetlerden Rumların hukuk-ı aile ve ahkâm-ı şahsiyelerini tespit etmek üzere teşkil olunacak komisyona" başkan olarak tayin edildiği bildirilmiştir (BOA, HSDHADB, 4/83/1; 25 Mayıs 1341/1925). Söz konusu komisyonun üeleri ise burada, Muammer Raşid, Mustafa Reşid, [Vasilaki] Orfanidis ve Doktor Aristidi Paşa olarak tespit edilmişti (BOA, HSDHADB, 4/83/2; [25 Mayıs 1341/1925]). Hacı Adil Bey, 15 Haziran 1925 tarihli yazı ile, "...ancak henüz kavanin-i umûmiyyesi müdevven bulunmayan hukuk-ı aile ve ahkâm-ı şahsiye mesâilini levâyih-i mahsusa haline ifrağ için çalışmakta olan Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nda reis bulunmaklıgım ve bu levâyihin zat-ı âli-i vekâlet-penâhilerince de mültezem olduğum vechile bir an evvel tanzim ve takdimi mecburiyeti, bu ikinci komisyonun riyasetinden afvımı istidâya vesile-i cüret oluyor..." diyerek bu görevden istifa ettiğini bildirmiştir. Söz konusu komisyonun başkanlığına kendisi yerine Muammer Raşid Bey'in getirilmesini, ondan boşalacak üeliğe ise "ahkâm-ı şahsiye ile iştiğal eden ve müddet-i medîde Almanya'da tatbikat-ı hukukiye ile meşgul olan Vasfi Raşid Bey'in" getirilmesini önermiştir (BOA, HSDHADB, 4/83/3; 15 Haziran 1341/1925). Bahsi geçen komisyon nihayetinde Mustafa Fevzi, Muammer Rıza, Aristidi ve Orfanidis'ten oluşmuştur (Cemil Bilsel, "Medenî Kanun ve Lozan Muahedesi", Medenî Kanununun XV. Yıl Dönümü İçin, Kenan Matbaası, İstanbul, 1944, s. 40).

⁶⁷ BOA, HSDHADB, 4/82/1; 27 Kânûnuevvel 1339/27 Aralık 1923.

hazırlamaya çalıştığı da ifade edilmiştir.⁶⁸ Bunların hangi tasarılar olduğu komisyonların tâbi olduğu yeni talimatnamenin 2. maddesinde açıklanmıştır.

Komisyon'un üyeleri, *Ceride*'deki ilk isim listesine göre, Menteşe Mebusu Şükrü Kaya, Ömer Nasuhi, Ahmed Samim⁶⁹ ve Vasfi Raşid'den [Seviğ] ibarettir.⁷⁰ Ancak *Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nın Mayıs 1340/1924 tarihli 14. sayısında⁷¹ ve *Ceride*'nin Eylül 1340/1924 tarihli 26. sayısında⁷² *Vasfi Raşid* değil *Muammer Raşid* ismi yer almaktadır. Bu husus, *Ceride*'de ilk önce sehven *Muammer* yerine *Vasfi* yazıldığını göstermektedir. Bununla birlikte *Mecmua*'da ve *Ceride*'de *Hafız Şevket* ismi de geçmektedir. Dolayısıyla Hafız Şevket Efendi de Komisyon üyesi yapılmıştır.

Ceride'nin Eylül 1340/1924 tarihli 26. sayısında, Ömer Nasuhi Efendi'nin sağlık nedenlerini öne sürerek Komisyon'dan çekildiği⁷³ ve yerine Kemal Atif Bey'in⁷⁴ getirildiği; Komisyon başkanının Hacı Adil; üyelerinin, Hafız Şevket, Muammer Raşid, Şükrü Kaya ve Ahmed Samim olduğu ve Komisyon'un 17 Haziran 1924 tarihinde çalışmaya başladığı belirtilmiştir.⁷⁵

Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun 9 Mart 1926 tarihli son toplantısına ait tutanağın müsveddesine (Ek 3) göre ise, son toplantıda hazır bulunanlar, Hacı Adil, Muammer Raşid, Hafız Şevket ve Ahmet Samim'dir.⁷⁶ Kemal Atif Bey ve Şükrü Kaya burada yer almamaktadır.

B. KOMİSYON'UN TÂBİ OLDUĞU TALİMATNAMENİN DEĞİŞMESİ

19 Mayıs 1340/1924 tarihli "Tadil-i Kavanin Komisyonlarının Suret ve Tarz-ı Faaliyetine Dair Talimatnâme" (Ek 2) beş madde ve

⁶⁸ "Adliye'de Yeni Faaliyetler - Yeni Kanunlar Hazırlanıyor", Cumhuriyet Gazetesi, 12 Mayıs 1340/1924, s. 2: "Ankara, 11 Mayıs (hususî muhabirimizden) – Adliye Vekâleti yeni kanunlar ihzar ve tadili için İstanbul'da müteaddid komisyonlar teşkil etmiştir. Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu riyasetine Hacı Adil... tayin edilmişlerdir. Mümâileyhim, komisyonları için lazım gelen âzâyı intihab edecekler ve berâ-yı tasvib bu namzedleri Vekâlet'e bildireceklerdir. Adliye Vekâleti bu tadilâtın bazılarının Meclis'in içtima'ına kadar ikmal edilmesini temin etmeye çalışmaktadır..."

⁶⁹ Ahmed Samim Bey, Lozan Antlaşması'nın 42. maddesi gereğince 1925 yılında kurulan Ermeni Ekalliyetler Komisyonu'na da üye yapılmıştır (Bilsel, s. 40).

⁷⁰ *Ceride-i Adliye*, S. 22-23-24, Mayıs-Haziran-Temmuz 1340/1924, s. 849.

⁷¹ *Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, S. 14, Mayıs 1340/1924, s. 318.

⁷² *Ceride-i Adliye*, S. 26, Eylül 1340/1924, s. 953.

⁷³ Ömer Nasuhi Efendi'nin sağlık nedenlerini öne sürmesinin esasında yeni oluşumda yer almamak için olabileceğine dair bk. Aydın, 2017, s. 210; Akdoğan, s. 86.

⁷⁴ Bk. Aydın, 2017, s. 209'da sehven "Cemal Atif".

⁷⁵ *Ceride-i Adliye*, S. 26, Eylül 1340/1924, s. 953. Krş. Kaşıkçı, s. 383, dn. 3.

⁷⁶ BOA, HSDHADB, 3/45/1; 9 Mart [1926].

Talimatname'nin sonunda yer alan bir notta oluşmaktadır.⁷⁷ Yeni talimatname hükümlerine aykırı olmayan eski talimatname hükümleri geçerli kalmaya devam edecektir (md. 4).

Yeni talimatname ulaştığı anda komisyonlar derhal faaliyete geçecek ve öncelikle toplantı gününü tespit edecekler, çalışma usullerini belirleyecek ve sık sık toplanacaklardır (md. 1).

Büyük Millet Meclisi'nin yeni içtima' yılının başlamasından önce özellikle Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun ve Mecelle'nin sürat-i tanzimine memur komisyonun, çalışmalarını sonuçlandırması istenmiştir. Bu nedenle, mümkün olduğunca kısa aralıklarla çok sayıda ve sürekli toplantılar yapılması gerekmektedir. Ayrıca, toplantılara ait zabıtların önceki uygulamalardaki resmîyetlere tabi tutulmasına gerek yoktur. Bunun yerine, her toplantının sonunda yapılan müzakereler ve alınan kararların özet şeklinde kaydedilmesi yeterlidir. Çalışmalar hakkındaki raporlar ise her ayın on beşinci gününde komisyon başkanları tarafından Adliye Vekâleti'ne hitaben ve düzenli olarak posta yoluyla gönderilecektir. Raporlarda, on beş günlük toplantı özetleri tekrar özetlenmiş olacak ve nihai bir şekle ulaşan maddeler bu raporlara eklenecektir (md. 2).

Komisyon başkanları ve üyelerine önceki gibi ücret ödenecektir. Ayrıca, belirtilen süre zarfında çalışmalarını tamamlayan komisyon başkanları ve üyelerine önemli miktarda nakdi ödül verilecektir (md. 3).

Şimdiye kadar kararlaştırılan hükümlerin incelenip gözden geçirilmesi ve gerektiğinde değiştirilmesi için komisyonların yetkilendirildiği de belirtilmiştir (md. 5).

Adliye Vekâleti, yeni talimatnamenin sonunda yer alan notla, bütün komisyonların kanun tasarılarını çağdaş devlet anlayışına yakışır şekilde, ülkenin ihtiyaçlarını gözeterek, mevcut mevzuat ile Batı eser ve kanunlarından istifade ederek hazırlamalarını istemiştir. Yeni talimatnamede yararlanılacak kaynaklar arasında fıkhnın zikredilmemesi, dikkati çeken en önemli değişikliktir.

C. KAYNAK MESELESİ

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi; 3 Mart 1924'te Hilâfet, 8 Nisan 1924'te şer'îye mahkemeleri kaldırıldı⁷⁸. 20 Nisan 1924'te Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu yürürlüğe girdi. Bu gelişmelere paralel olarak komisyonların kanun tasarılarını hazırlarken hangi kaynaklardan yararlanacaklarına ilişkin adliye siyasetinde de önemli değişiklikler oldu.

⁷⁷ Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 2, S. 14, Şevval 1342/Mayıs 1340/1924, s. 320; Ceride-i Adliye, S. 22-23-24, Mayıs-Haziran-Temmuz 1340/1924, s. 850.

⁷⁸ 8 Nisan 1924 tarihli ve 469 sayılı Mehâkim-i Şer'îyenin İlgasına Dair Kanun'un 5. maddesi ile, 1 Mayıs 1924'ten itibaren geçerli olmak üzere şer'îye mahkemeleri ile Temyiz Mahkemesi'nin Şer'îye Dairesi kaldırılmıştır.

Önceki talimatnamede hedefe ulaşmak için “*gerek ahkâm-ı fıkhiye ve hukukiyemizden ve gerek milî-i sairece kabul ve tatbik edilmiş esasattan*” yararlanılacağı belirtilmişti (md. 1). Yeni talimatnamenin sonunda yer alan notta, kanun tasarılarının hedeflenen doğrultuda hazırlanabilmesi için “*gerek mevzuat-ı hazıradan gerek bilcümle yüksek medeniyet temsil eden garp milletleri âsâr ve kavanin-i mütekâmilesinden icab eden bilcümle esaslar ahz ve istinbat olunmalı*” denilmiş ve özellikle hazırlanacak Ticaret Kanunu tasarısı için “*beynelmîlel hukuk ve örf ü âdat*”ın kesinlikle dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir.

İlk talimatnamede açıkça fıkıh zikredilmesine rağmen, ikinci talimatnameye göre fıkıhtan yararlanılıp yararlanılmayacağı muğlak görünmektedir. Çünkü talimatnamede geçen “*mevzuat-ı hazıra*” ifadesi içinde fıkıhın da yer aldığı söylenebilir. Ancak lâiklik yönünde atılan önceki adımları dikkate alırsak, bu tercihle, artık dine dayalı kanunların hazırlanmasının istenmediği sonucunu çıkarmak daha uygun gözükmektedir. Bununla birlikte, yeni komisyon hazırladığı aile kanunu ve nafaka kanunu tasarılarında fıkıhtan da yararlanmıştı. Tasarılarda dine dayalı hükümlerin yer almaması gerektiği, Komisyon’un hazırladığı aile ve nafaka kanunu tasarılarının Meclis’e sunulmasından bir süre sonra, Adliye Vekili Mahmud Esad Bozkurt’un (görev süresi: 22 Kasım 1924-22 Eylül 1930) komisyonların başkan ve üyelerine hitaben gerçekleştirdiği 15 Haziran 1925 tarihli konuşmasında çok daha katı bir surette vurgulanacaktır. Bozkurt, 15 Haziran 1925 günü, iki seneden beri Cumhuriyet’in kanunlarını hazırlamakla meşgul olan komisyonlarla üç saat süren bir toplantı yapmış; konuşmasında heyetten, hazırlanacak kanunlarda dinî hükümlerden yararlanmamalarını, en kısa zamanda, lâik, ihtiyaca uygun, Batı’nın asrî ve medenî milletlerinin sistem ve prensipleriyle donatılmış kanunlar hazırlamalarını istemiştir.⁷⁹ Ancak birkaç ay sonra Medeni Kanun hazırlamakla görevlendirilmiş Ahkâm-ı Şahsiye ve Vâcibat komisyonları yerine, Şükrü Kaya başkanlığında kurulacak yeni bir komisyon, İsviçre Medeni Kanunu’ndan hareketle bir Medeni Kanun hazırlamak için çalışmaya başlayacaktır.⁸⁰

Ç. 1924 YILINA AİT AİLE KANUNU TASARISI

19 Mayıs 1340/1924 tarihli Talimatname’nin 2. maddesinde, “*Büyük Millet Meclisi’nin içtima’ından evvel bilhassa ahkâm-ı şahsiye ve Mecelle’nin sūrat-i tanzimine memur komisyon, vazifelerini intac etmiş bulunacaktır.*” denilerek Adliye Vekâletince, Meclis’in açılmasından önce aile kanunu tasarısının bitmiş olacağı vâdedilmiştir.

1924 yılında teşekkül eden Komisyon, *Ceride*’de yayımlanan nüshalara göre 142 madde ve bir geçici maddeden oluşan bir aile kanunu

⁷⁹ “Adliye Vekili’nin Pek Mühim Bir Hitabesi”, Cumhuriyet Gazetesi, 16 Haziran 1341/1925, s. 1-2.

⁸⁰ “Yeni ve Mühim Bir Komisyon Teşekkül Etti”, Cumhuriyet Gazetesi, 27 Eylül 1341/1925, s. 1.

tasarısı⁸¹ hazırlamıştır.⁸² 17 Haziran 1924'te çalışmaya başlayan Komisyonca meydana getirilen ilk 34 madde *Ceride*'nin Ağustos 1340/1924 tarihli 25. sayısında yayımlanmıştır.⁸³ Temmuz'un ortasına kadar devam eden celselerde kararlaştırılmış olan 35.-79. maddeler de *Ceride*'nin Eylül sayısında yayımlanmıştır.⁸⁴ *Ceride*'nin Ekim sayısında Komisyon'un tespit ettiği maddelere devam edilmiş, ancak Eylül sayısında yer alan 78 ve 79. maddelere birer fıkra ilave edilmiştir. Daha sonra metin 80. madde ile başlamış, 106. maddeyle bitmiştir.⁸⁵ *Ceride*'nin Kasım sayısında tasarıya "*Hukuk-ı Aile Kanunu Lâyihası*" başlığı atılmış ve 107. madde ile başlanılmıştır. Burada 140. maddeden sonra bir geçici madde, son olarak da 142. madde yer almaktadır.⁸⁶

Adliye Vekili Necati Bey, Komisyon Başkanı Hacı Adil Bey'e çektiği 6 Ekim 1924 tarihli telgrafname ile, *Ahkâm-ı Şahsiye Kanunu*'nu Meclis'in açılışında teslim etmeyi vâdettiğini, Meclis'in açılışının yaklaşmasına binaen tasarının ne zaman hazır olacağını sormuştur. Hacı Adil Bey'in telgrafnameye düştüğü nottan, tasarının 15 Ekim 1924'te postaya verilmesinin planlandığı anlaşılmaktadır.⁸⁷

Meclis'in açılmasını müteâkip, Adliye Vekili Necati Bey, 8 Kasım 1924 tarihli Meclis toplantısında, "Bu sene derhal takdim edilecek kanunlar şunlardır:" dedikten sonra *Mufâratat ve Münâkehat Kanunu*'nu da zikretmiş ve tasarının, Heyet-i Vekile'de olduğunu belirtmiştir.⁸⁸ Ancak bu konuşmasından kısa bir süre sonra Adliye Vekili değişmiştir. İsmet Paşa'nın istifası üzerine göreve gelen yeni kabinede Adliye Vekili, Mahmud Esad Bozkurt olmuştur.

İcra Vekilleri Heyeti'nin 30 Kasım 1924 tarihli toplantısında tasarının Meclis'e sunulması kararlaştırılmıştır. Akabinde tasarı, 2 Aralık 1924 tarih ve 6/4104 numaralı tezkere ile Meclis Başkanlığı'na sunulmuş,⁸⁹ 3 Aralık 1924⁹⁰ tarihli Meclis toplantısında da Adliye Encümeni'ne tevdi

⁸¹ Tasarının çeviriyazısı Ansay ve Akgündüz tarafından yayımlanmıştır: Ansay (der.), s. 136-151; Akgündüz, s. 1756-1768. Akgündüz, 1924 yılında hazırlanan bu tasarıya sehven "1923 Tarihli..." başlığını atmıştır.

⁸² İsviçre Medeni Kanunu'nun söz konusu tasarıdaki etkisi hakkında bir değerlendirme için bk. Ebru Kayabaş, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi İtibariyle Aile Hukukunun Gelişimi: Hukuk-ı Aile Kararnamesi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 110-111.

⁸³ *Ceride-i Adliye*, S. 25, Ağustos 1340/1924, s. 888-891.

⁸⁴ *Ceride-i Adliye*, S. 26, Eylül 1340/1924, s. 953-957.

⁸⁵ *Ceride-i Adliye*, S. 27, Teşrinievvel 1340/1924, s. 1033-1036.

⁸⁶ *Ceride-i Adliye*, S. 28, Teşrinisânî 1340/1924, s. 1117-1123.

⁸⁷ BOA, HSDHADB, 3/44/1; 6 Teşrinievvel 1340/6 Ekim 1924.

⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, 2. Devre, 2. İçtima Senesi, 4. İçtima, 8 Teşrinisânî 1340, s. 146, (s.e.t. 08/07/2023,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c010/tbmm02010004.pdf>).

⁸⁹ Ansay (der.), s. 133.

⁹⁰ Krş. Ansay (der.), s. 133'te "1 Kânûnuevvel 1340".

edilmiştir.⁹¹ Tasarı hakkındaki Adliye Encümeni mazbatası, Meclis'in 22 Şubat 1926 tarihli toplantısında, başka bir ifadeyle, tasarının Encümen'e tevdi edilmesinden yaklaşık 1 yıl 3 ay, İsviçre Medeni Kanunu'nun tercümesine dayanan Medeni Kanun'un Meclis'te kabul edilmesinden 5 gün sonra okunmuştur.⁹² Mazbata ile, aile hukukuna dair kanun tasarısının incelendiği ve tasarıda düzenlenen konuların önceden (17 Şubat 1926'da) kabul edilerek kanunlaşmış olmasına binaen artık tasarı hakkında bir işlem yapılmasına gerek kalmadığı Meclis'e arz olunmuştur.⁹³

Adliye Vekili Mahmud Esad Bey, tasarının Meclis'e sunulmasından yaklaşık 6 ay sonra, nafaka ve aile hukuku tasarılarının Adliye Encümeni tarafından incelenmekte olduğunu, Encümen'in geçen sene Kanun-ı Ceza ve Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye ve Hükâm Kanunuyla pek ziyade meşgul olduğundan bu tasarılar zaman ayıramadığını belirtmiştir. Ayrıca aile kanunu tasarısında yer alan bazı maddelere muhalif olduğunu, örnek olarak çok eşle evliliğin kesin olarak karşısında olduğunu ve Meclis'in bu hususu çözeceğini; önümüzdeki sene lâik bir Medeni Kanun çıkarmak için çalıştıklarını ifade etmiştir.⁹⁴

Mahmud Esad Bozkurt, "Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin" kaleme aldığı 1944 yılında yayımlanan makalesinde,⁹⁵ Komisyon'un

⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, 2. Devre, 2. İçtima Senesi, 15. İçtima, 3 Kânûnevvel 1340, s. 434, (s.e.t. 08/07/2023, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c010/tbmm02010015.pdf>).

⁹² Tasarı'nın uzun bir süre Encümen'de bekletilmesinin arkasında, gerçekleştirilecek devrimlerin benimsenip benimsenmeyeceğinin ve ortaya çıkacak tepkilerin ölçülmesi amacı olduğuna dair bk. Akdoğan, s. 86-87.

⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 22, 2. Devre, 3. İçtima Senesi, 59. İçtima, 22 Şubat 1926, s. 254, (s.e.t. 08/07/2023, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c022/tbmm02022059.pdf>).

⁹⁴ "Genç Adliye Vekilimiz Diyor Ki: Adaleti Köylerimizin Kapılarına Kadar Götüreceğiz", Cumhuriyet Gazetesi, 12 Haziran 1341/1925, s. 3: "...Bunlardan başka Kanun-ı Medenimizin nafaka ve hukuk-ı aile kısımları da Adliye Encümeni'nde tedkik edilmektedir. Adliye Encümeni geçen sene Kanun-ı Ceza ve Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye ve Hükâm Kanunuyla pek ziyade meşgul olduğundan hukuk-ı aile ile iştigale vakit bulamadı. Maamâfih ben kanunun bazı maddelerine muhalif bulunuyorum. Ezcümle taaddüd-i zevcatın suret-i kat'iyede aleyhindeyim. Bu nokta-i nazar ihtilafımı bittabi Millet Meclisi halledecektir. Millet Meclisi'nin küşadında Kanun-ı Medenimizin, Ticaret Kanunlarımızın, Kanun-ı Cezamızın kül halinde müzakerelerine başlamak imkânını temin edeceğimden ümitvarım. Bu kanunların bir an evvel intacını pek ziyade lüzumlu görmekteyim. Ve bu üç ana kanun bilâ kayd ü şart lâik prensiplerle mücehhez olacaktır. Cumhuriyetimizin ve inkılabımızın icâbât-ı medeniye ve zaruriyesi behemihal kanunlarımızda ve adliyemizde tecelli edecektir. Bunları önümüzdeki sene Meclis'ten çıkarmak için bî-âram sarf-i mesai etmekteyiz..."

⁹⁵ Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı?", Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin, Kenan Matbaası, İstanbul, 1944, ss. 7-20.

hazırladığı aile kanunu tasarısını, çok eşle evliliği mümkün bırakması ve boşanma hakkına dair öngördüğü düzenlemeler üzerinden sert bir dille eleştirmiştir. Komisyon'un çok eşle evliliği yasaklamaya cesaret edemediğini ancak sınırlamak da istediğini, sonuç olarak öngördükleri düzenlemenin kamu düzenine aykırı olduğunu belirtmiştir. Boşanma hakkının erkeğe ait olduğu ve evlenme sırasında şart koşulmuşsa kadının da boşayabildiği, mahkemelerin sürece karışmadığı düzenlemeyi de *felaket* olarak nitelendirmiştir.⁹⁶

Bu tasarıda önceki tasarıdan farklı olarak Hıristiyan ve Yahudilere dair hükümlere yer verilmemiştir. Bozkurt'un da sert bir dille eleştirdiği, bir diğer farklılık ise tasarının 12. maddesinde yer almaktadır. İlk tasarıda dört eşe kadar evliliğe müsaade edilmiş (14. madde) ve çok eşle evliliği önleyecek bir şartın geçerli olabileceği kabul edilmişti (38. madde).⁹⁷ Yeni tasarının 12. maddesiyle esas olanın tek kadınla evlilik olduğu ifade edilmiş ve ikinci kadınla evlenmek için üç şartın birlikte gerçekleşmesi aranmıştır. Erkek, bu konudaki zarureti ve eşler arasında adaleti sağlayabileceğini ispat etmeli, ayrıca hâkim bu evliliğe müsaade etmelidir. Yeni tasarının 41. maddesine göre, 12. maddede sayılan şartlara uygun olarak hâkimin izni alınmadan akdedilen nikâh bâtil olacaktır. İkinci kadınla evlilik üzerine ilk kadın boşanma davası açabilecektir (md. 84). Nikâh akdi esnasında ikinci eş olduğunu bilmeden evlenen kadına da, boşanmayı talep etme hakkı getirilmiştir (md. 83).

Bozkurt'un eleştirdiği bir diğer düzenleme de şudur: Eski hukukumuzda göre erkek, bir sebep göstermeksizin istediği zaman karısını boşayabilir ve boşadığını hukuken hâkime bildirmek zorunda değildir.⁹⁸ Ancak Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile erkeğin, karısını boşadığını hâkime bildirmesi zarurieti getirilmiştir. Tasarıda ise erkeğe yine esas olarak karısını sebepsiz yere boşayabilme imkânı tanınmış olmakla beraber bunu zorlaştıracak bir dizi tedbir de getirilmiştir (md. 88-91). Ayrıca, istediği zaman boşanabilme hakkı kendisine verilen ve bunu kabul eden kadının, 85. maddede belirtilen sebebe dayanarak (eşler arasında hüsn-i muâşeretin veya evlilik ilişkisinin devamını imkansız kılan bir anlaşmazlığın ortaya çıkması durumunda), hâkim huzurunda veya hakem heyeti önünde bu hakkını kullanabileceği düzenlenmiştir (md. 87). Görülüyor ki, erkeklerin bir sebebe dayanmadan kadınların ise boşama

⁹⁶ Bozkurt, 1944, s. 9.

⁹⁷ Hanefiler, böyle bir şartın geçerli olmayacağını, Hanbeliler ise geçerli olabileceğini söyler. Osmanlı Devleti'nde, Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ne kadar Hanefiler'in görüşü uygulanmış ancak Kararname'de Hanbeli mezhebindeki görüş tercih edilmiştir (M. Âkif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, 19. baskı, Beta, İstanbul, 2022, s. 268-269).

⁹⁸ Bununla beraber, evliliğin sona ermesinden sonra ortaya çıkabilecek ihtilafların önüne geçme amacına yönelik olarak, Osmanlı Devleti'nde talâk işlemlerinin mahkemelerde tescil edilmesi yoluna sıklıkla başvurulmuştur. Örnek olarak bk. Ercan Karaismailoğlu, "1959/145 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin Aile Hukuku Kayıtlarının Çevriyazısı ve Hukuki Tahlili", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 43-44.

hakkı ellerinde olsa dahi bir sebebe dayanarak ancak nihayetinde tarafların adli boşanma yoluyla değil kendi irade beyanlarını ortaya koyarak boşanabilmeleri mümkün bırakılmıştır.

Ayrıca tasarıda Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nden farklı olarak hem erkek hem de kızlar için asgari evlenme yaşı 12 olarak tespit edilmiştir (md. 4). Buna göre, 12 yaşını doldurmadıkça kimse evlendirilemez, aksi takdirde nikâh bâtil olur (md. 35). Önceki tasarıda encümenler asgari evlenme yaşını 15'e çıkarmış; çocukların korunması, haklarının gözetilmesi ve çocuk evliliklerinin önlenmesi adına önemli bir adım atmışlardı.

D. KOMİSYON'UN HAZIRLADIĞI NAFKA KANUNU TASARISI

Komisyon, ayrıca “*Nafaka Hakkında Kanun Layihası*” da hazırlamıştır.⁹⁹ Akraba (md. 1-16), zevce (md. 17-24) ve iddet bekleyen kadının nafakası (md. 25-27) 3 fasil halinde 27 madde ile düzenlenmiştir. Nafakayla ilgili Doğu ve Batı'ya ait hükümleri inceleyen Komisyon, mevcut sistemde büyük ölçüde değişiklik yapmak yerine, daha küçük düzeltmeler yapmış, mevcut esasları bulunduğu hal üzere bırakmayı tercih etmiş; bu esasları daha mazbut ve umumi kurallar altında toplamıştır.¹⁰⁰

Söz konusu tasarı, Başvekâletçe, 13 Aralık 1924 tarih ve 6/430 numaralı tezkere ile Meclis Başkanlığı'na takdim edilmiş,¹⁰¹ 15 Aralık 1924 tarihli Meclis toplantısında Adliye Encümeni'ne tevdi edilmiştir.¹⁰² Medeni Kanun'un kabul edilmesinden dolayı Nafaka Kanunu Tasarısı'na ihtiyaç kalmadığına dair Adliye Encümeni mazbatası, Meclis'in 22 Şubat 1926 tarihli toplantısında okunup, kabul edilmiştir.¹⁰³

⁹⁹ Ceride-i Adliye, S. 29, 1 Kânûnuevvel 1340/1 Aralık 1924, (ilave formalar) s. 2-7. Çeviriyazısı için bk. Akgündüz, s. 1769-1771. Ayrıca “Nafaka Hakkında Kanun Layihası Esbab-ı Mucibesi” için bk. Ceride-i Adliye, S. 29, 1 Kânûnuevvel 1340/1 Aralık 1924, (ilave formalar) s. 8-16. Çeviriyazısı için bk. Akgündüz, s. 1772-1778.

¹⁰⁰ Nafaka Hakkında Kanun Layihası Esbab-ı Mucibesi, Akgündüz, s. 1772.

¹⁰¹ Ansay (der.), s. 133.

¹⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, C. 11, 2. Devre, 2. İctima Senesi, 22. İctima, 15 Kânûnuevvel 1340, s. 136, (s.e.t. 08/07/2023, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c011/tbmm02011022.pdf>).

¹⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 22, 2. Devre, 3. İctima Senesi, 59. İctima, 22 Şubat 1926, s. 254, (s.e.t. 08.07.2023, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c022/tbmm02022059.pdf>).

E. TÜRK KANUN-I MEDENİSİ'NİN KABULÜ VE KOMİSYON'UN GÖREVİNE SON VERİLMESİ

Komasyon başkanı Hacı Adil Bey'in *Mecmua*'nın Temmuz 1341/1925 tarihli 19. sayısında yayımlanan ders takrirlerinde şu ifadeler yer almaktadır:

“...kavanin-i umumiyede muasırımız olan medeniyetin kanunlarıyla mümkün olduğu kadar vahdeti temin etmek esasını takip eden Hükümetimiz, İsviçre Kanun-ı Medenisî'nin bir heyet-i ilmiye ve hukukiye tarafından tercümesini emretmiştir. Bu tercümenin ne şekilde ve ne vakit kanuniyet iktisab edeceği malum olmamakla beraber böyle bir teşebbüsten Fakültemizin bigâne kalamayacağı bedihidir...”¹⁰⁴

Hacı Adil Bey'in zikrettiği heyet, *Cumhuriyet*'te “Yeni ve Mühim Bir Komisyon Teşekkül Etti” başlığıyla verilen habere göre 26 Eylül 1925'te İstanbul Adliye Sarayı'nın kütüphanesinde, Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu üyeleri arasında zikrettiğimiz Şükrü Kaya başkanlığında ilk toplantısını yapmıştır.¹⁰⁵ Heyet kısa bir sürede tercümeyi tamamlamıştır.¹⁰⁶ Akabinde

¹⁰⁴ Hacı Adil, “İsviçre Kanun-ı Medenisine Nazaran Hibe [I]”, S. 19, Temmuz 1341/1925, Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, s. 783.

¹⁰⁵ “Yeni ve Mühim Bir Komisyon Teşekkül Etti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Eylül 1341/1925, s. 1: “Kanunlarımızın Cumhuriyet İdaresi'nin icab ettirdiği esasat-ı hukukiye ile telifine çok gayret ve himmet eden Adliye Vekilimiz Mahmud Esad Bey, Türk Hukuk-ı Medenisini asrî esasata istinad ettirmek istediğinden bu maksadın temini zımında kıymetli hukuk-şinaslarımızdan sâbık Hariciye Vekili ve Menteşe Mebusu Şükrü Kaya Bey'in riyasetleri altında bir komisyon teşkil edilmesini tensib eylemişti. Teşekkül eden komisyon dün ilk içtima'ını [26 Eylül 1925] İstanbul Adliye Sarayı'nın kütüphanesinde akd eylemiştir. İçtima'a memleketimizin yetiştirmiş olduğu büyük hukuk-şinaslarımız iştirak eylemiş ve hukuk-ı medeniyenin ahkâm-ı şahsiye ve aile hukuku kısmının Teşrînisânî [Kasım] nihayetine kadar ikmal ve tedvini için muktezi tedâbiri kararlaştırmıştır. Yedi tâli komisyona ayrılan komisyonun her tâli komisyonu müstakillen bir fasıl ihzar edecektir. Komisyon en asrî bir kanun-ı medeni olan İsviçre Kanun-ı Medenisini ve prensiplerini esas itihaz etmiştir.”

¹⁰⁶ A. Samim Gönensay, tercümenin üç ay içinde acele bir şekilde tamamlandığını belirtirken (A. Samim Gönensay, “Medenî Kanunun Yeniden Tetkik ve Tashihine İhtiyaç Vardır”, C. 6, S. 1, 1940, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, s. 54); Ruth A. Miller, Bernard Lewis'e atfıyla tercüme faaliyetinin bir buçuk yıl sürdüğünü belirtmiştir (Ruth A. Miller, “Türkiye'deki İsviçre Medeni Kanununun Osmanlı ve İslami Altyapısı”, Çev. Elif Kaplan, S. 27, 2019, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, s. 6). Lewis, 11 Eylül 1924'te kurulan ve 26 üyeden oluşan bir komisyonun İsviçre Medeni Kanunu'nu uyarlamaya başladığını, tamamlanan Medeni Kanun'un 17 Şubat 1926'da Meclis'te kabul edildiğini ifade etmiştir (Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, Güncel İngilizce III. Edisyon Çevirisi, 9. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2017, s. 365-366). Aynı yönde bk. Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 341, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974, s. 309-310. Miller, Lewis'in verdiği bilgiye atf yapmış ve çeviri heyetinin İsviçre Medeni Kanunu'nun “esnek bir uyarlamasını” yapmış olmasıyla tercüme faaliyetinin uzun sürmesi arasında bir ilişki kurmuştur (Miller, s. 7). Halbuki tercüme ile meşgul olan heyet, 26 Eylül 1925'te ilk toplantısını yapmış ve çeviriyi kısa bir sürede tamamlamıştır. Çeviri

İsviçre Medeni Kanunu'nun tercümesine dayanan¹⁰⁷ tasarı (Kanun-1 Medeni Lâyihası), 24 Aralık 1925 tarihli Meclis toplantısında Adliye Encümeni'ne tevdi edilmiştir.¹⁰⁸ Adliye Encümeni mazbatasında maddelerinin aynen kabul edildiği ifade edilen tasarı, 17 Şubat 1926 günü bir bütün halinde Meclis'te kabul edilmiş,¹⁰⁹ 4 Nisan 1926 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. 936. maddesinde yayımı tarihinden 6 ay sonra yürürlüğe gireceği kararlaştırılan Medeni Kanun (Türk Kanun-1 Medenisi) 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmiştir.¹¹⁰

Bozkurt'a göre, medeni kanun hazırlamakla görevli komisyonların çalışmaları yerine yepyeni bir medeni kanun hazırlanmasının üç temel sebebi vardı: Eski hukuk sistemimiz, çağın ilerleyişi karşısında geri kalmış bulunan İslamiyet, Hıristiyanlık ve Yahudilik dinlerine ait hükümlerden oluşuyordu. Ayrıca bu biçimde çoklu bir hukuki yapı oluşturmak modern

heyetinin kuruluş tarihi ve çeviri süresi hakkındaki aksi yöndeki bilgilerin hatalı olarak aktarıldığı görülmektedir.

¹⁰⁷ Gönensay, Türk Medeni Kanunu'nun "hukukî anane ve ihtiyaçlarımız açısından lüzumlu ve faydeli görülen bazı tadilat mahfuz olmak üzere" İsviçre Medeni Kanunu'nun ana prensip ve hükümlerini içerdiğini; bazı değişiklikler dışında İsviçre Medeni Kanunu ile aralarında esaslı bir fark olmadığını; Kanun'un acele bir surette ve çok sayıda kişiden oluşan bir heyet tarafından tercüme edilmesinden ve matbaa hatalarından kaynaklanan esasa ve şekle dair bazı yanlışlıklar taşıdığını belirtmiştir (Gönensay, s. 52-56). Miller da toplumun genel yaşamını büyük ölçüde etkilemiş devrimci bir değişimi temsil eden Medeni Kanun'un, tamamen İsviçre Medeni Kanunu'nun tercümesinden ibaret olmadığını, çeviri heyetinin Türk toplumuna daha uygun bir hukuki yapı oluşturmak ve günlük yaşantıya mümkün olduğunca az müdahale etmek yönünde belli bir hassasiyetle, bazı konularda İslam-Osmanlı hukukundan ilham alarak düzenlemeler yaptığını ifade etmiştir (Miller, ss. 5-33).

¹⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 20, 2. Devre, 3. İçtima Senesi, 30. İçtima, 24 Kânünevvel 1341, s. 251, (s.e.t. 08/07/2023, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c020/tbmm02_020030.pdf).

¹⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 22, 2. Devre, 3. İçtima Senesi, 57. İçtima, 17 Şubat 1926, s. 234 ve zaptın sonuna ek Başvekâletten Gelen (1/791) Numaralı Kanun-1 Medeni Lâyihası ve Adliye Encümeni Mazbatasında s. 87, (s.e.t. 08/07/2023, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c022/tbmm020_22057.pdf).

¹¹⁰ Jäschke, Medeni Kanun ile fıkıh arasındaki en çarpıcı zıtlıkların, bir Müslümanın bir gayrimüslimle evlenmesinin bâtil olmasına ilişkin hükmün kaldırılmasında ve reşide dinini seçme hakkının tanınmasında görüldüğünü belirtmiştir. Ayrıca, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde şer'î hükümlerin, kendileriyle çelişen yeni düzenlemeler tarafından sadece zımnen yürürlükten kaldırıldığını; şimdi ise ilk kez yeni Medeni Kanun ile (ve üstelik halkın bilincinde dinle yakından ilişkili olan kişiler hukuku, aile hukuku ve miras hukuku alanlarında) açıkça yürürlükten kaldırılmasına cesaret edildiğini ifade etmiştir (Gotthard Jäschke, "Der Islam in der Neuen Türkei. Eine Rechtsgeschichtliche Untersuchung", C. 1, S. 1/2, 1951, Die Welt des Islams (New Series), s. 37). Söz konusu zıtlıklar arasında çok eşliliğin kaldırılmasını ve erkeğin tek taraflı irade beyanıyla boşanabildiği eski sistem yerine adli boşanmanın getirilmesi olmasını da sayabiliriz.

devlet anlayışına ve birliğine de aykırı olacaktı. Ve en önemlisi Batı, kendi tebaasına İslam dinine ait prensiplerin uygulanmasını kabul etmiyordu. Türkiye Cumhuriyeti, kapitülasyonların kaldırılmasıyla bağımsızlığını ve egemenliğini tam anlamıyla sağlamaya çalışırken Batı bu talebe itiraz ediyor, hukuk sistemimizin geri kalmış olduğunu, dinî esaslara dayandığını ve başka dinden olan tebaasını İslam dininin hükümlerine teslim edemeyeceğini belirtiyordu. Netice olarak Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar kaldırıldıktan sonra yabancılara da uygulanabilecek bir hukuk sistemi için lâiklik ilkesine dayalı bir hukuk sisteminin benimsenmesi daha uygun görüldü.¹¹¹

Medeni Kanun'un Meclis'te kabulü nedeniyle Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun görevine son verildiği, İstanbul Cinayet Müdde'î-i Umumiliğince 2 Mart 1926 tarihli yazı ile Komisyon Başkanlığı'na bildirilmiştir.¹¹²

Adliye Vekili Mahmud Esad Bey'in, "Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu Riyaset-i Muhteremesine" hitaben yazdığı 16 Mart 1926 tarihli cevaptan da anlaşılmaktadır ki, Hacı Adil Bey, Adliye Vekili Mahmud Esad Bey'e 3 Şubat 1926 tarihli bir mektup yazmıştır.¹¹³ Komisyon'un son toplantısına ait tutanağın müsveddesindeki ifadelerle göre, Hacı Adil Bey bu mektupta, İsviçre Medeni Kanunu'nun tercüme edilmesiyle meydana getirilen kanun tasarısının Meclis'e sevk edilmesinden kaynaklanan durum üzerine, Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun akıbetini sormuştur.¹¹⁴ Mahmud Esad Bey, bu mektuba verdiği 16 Mart 1926 tarihli cevapta, Komisyon'un faaliyetinin devamına gerek kalmadığını ifade etmiştir.¹¹⁵

Komisyon, son toplantısı için 9 Mart 1926 günü, saat 14.15'te bir araya gelmiştir. Toplantıda, Hacı Adil, Muammer Raşid, Hafız Şevket ve Ahmet Samim hazır bulunmuştur. Hacı Adil Bey, yukarıda değinilen cevap gelene kadar Komisyon'un, faaliyetlerine ara verdiğini, ancak İstanbul Cinayet Müdde'î-i Umumiliği'nden gelen 2 Mart 1926 tarihli yazıya binaen artık vazifelerine son verilmiş olduğundan toplantıların devamına imkân kalmadığını belirtmiştir. Komisyon'un tutanakları ve üyelerin ödenmesi gecikmiş huzur hakları hakkında İstanbul Cinayet Müdde'î-i Umumiliği nezdinde gerekli işlemlerin yapılacağından bahsedilip, toplantıya son verilmiştir.¹¹⁶

Bozkurt'un, iki yılı aşkın bir süre kanun tasarıları hazırlamakla meşgul olmuş komisyonların çalışmalarını sonlandırması çeşitli gerekçelere dayanmıştır. İlk olarak, komisyonların farklı hukuki kaynaklardan, Şâfiî, Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin içtihatlarından; Alman, Fransız ve İsviçre kanunlarından karma bir şekilde yararlanmış olmaları sebebiyle, kanun maddeleri arasında uyum ve ahengin

¹¹¹ Bozkurt, 1944, s. 7-8.

¹¹² BOA, HSDHADB, 4/84/1; 2 Mart 1926.

¹¹³ BOA, HSDHADB, 4/84/2; 16 Mart 1926.

¹¹⁴ BOA, HSDHADB, 3/45/1; 9 Mart [1926].

¹¹⁵ BOA, HSDHADB, 4/84/2; 16 Mart 1926.

¹¹⁶ BOA, HSDHADB, 3/45/1; 9 Mart [1926].

sağlanamadığına, hâkimlerin ve vatandaşların bu hükümleri anlayamayacağına dikkat çekmiştir. İkinci olarak, komisyonların medeni kanun taslağında Hıristiyan ve Yahudilere ait özel kurallar koymalarının, Türk hâkimini duruma göre molla, papaz veya haham durumuna sokacağını belirtmiştir. Komisyonların bu tarz kanun taslakları hazırlama sebebine gelince, Bozkurt'a göre, onlar "*Her milletin kanunu kendi ihtiyaçlarına göre yapılır.*" görüşünden yola çıkmışlardır. Ancak bu görüşe karşın, insanlığın bir bütün olarak düşünülmesi ve medeni dünyanın bir parçası olan Türk milletinin, medeni dünyanın hukuk sistemine bağlı kalması gerekmektedir.¹¹⁷

Kont Léon Ostrorog, Mahmud Esad Bozkurt'un, komisyon çalışmalarının bir sonuca varana kadar uzun bir zaman geçeceğini, bu süreci hızlandırmak için mevcut bir kanunu almayı tercih ettiğini nakletmiştir.¹¹⁸ Gad Franko da aynı şekilde, komisyonlar oluşturarak Mecelle'yi ıslah etmek için tutulan yolun oldukça uzun olduğunun anlaşıldığını ve sonrasında Adliye Vekâleti'nin "garblılaşmak için esaslı bir temel olan kanun-ı medeni meselesini cezrî bir surette" çözdüğünü ifade etmiştir.¹¹⁹

SONUÇ

Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun çalışmalarının kabul edilmemesi ve akabinde Türk Kanun-ı Medenisi'nin kabulü, Türkiye'de aile hukukunun tarihsel evrimi açısından önemli bir dönüm noktasını ifade etmektedir.

Bu süreçte, Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun çalışmalarının siyasi değişimlerden etkilendiği görülmektedir. Farklı aile hukuku tasarıları, dönemin farklı Adliye vekilleri tarafından eleştirilene maruz kalmış ve kanunlaşma süreçlerini tamamlayamamıştır.

Kanun tasarılarının hazırlanmasında kullanılacak kaynaklar bakımından dinî referanslardan uzaklaşarak lâik anlayışa doğru bir çizginin takip edildiği görülmektedir. Başlangıçta uzlaşmacı ve mukayeseli bir yaklaşımla hazırlanması gerektiği vurgulanan aile kanunu, sonradan İsviçre Medeni Kanunu'nun tercümesine dayandırılmıştır. Komisyonların, İslam hukukuyla Batı kaynaklı kanunları uzlaştırma çabaları, siyasi irade tarafından çeşitli yönlerden başarısız bulunmuştur. Sürecin sonunda din farkı gözetmeyen lâik bir medeni kanunun alınmasına karar verilmiştir. Herkese uygulanabilecek böyle bir kanunun

¹¹⁷ Bozkurt, 1944, s. 9-10.

¹¹⁸ Ali Adem Yörük (haz.), "Ömer Rıza Doğrul'un 1928 Tarihli The Angora Reform Tercümesi - Türkiye'nin Adli İnkılabı", S. 28, 2019, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, s. 98.

¹¹⁹ "...Mecelle'yi ıslah için muhtelif komisyonlar teşekkül etmiş idi; tutulan yolun pek uzun olduğu anlaşılmış ve Adliye Vekâletimiz medenî bir cüret ibraz ederek garblılaşmak için esaslı bir temel olan kanun-ı medenî meselesini cezrî bir surette halletmeye muvaffak olmuştur..." Gad Franko, "Hukuki Fikirler", C. 1, S. 1, Eylül 1926, Hukuki Bilgiler Mecmuası, s. 4.

kabulüyle, Batılı devletlerin itirazlarını bertaraf etmek ve çağdaşlaşma (Batılılaşma) yönünde hızlı ve esaslı bir adım atmak hedeflenmiştir.

Aile kanunu tasarılarının her zaman bir “acele” ile kanunlaşmasının istenildiği görülmektedir. Ancak, bir kanunun hazırlanması genellikle uzun bir süreç gerektirir. Özellikle karmaşık ve kapsamlı bir konuyu düzenleyen medeni kanun gibi temel bir kanunun titizlikle ve detaylı bir şekilde oluşturulması önemlidir. Bilhassa aile hukuku gibi bir alanda, yerel ihtiyaçları ve özgün durumları dikkate alan bir kanun oluşturmanın önemi büyüktür. Çünkü aile hukuku, bir toplumun kültürel, dinî ve sosyal değerlerinin derinlemesine etkilediği bir alandır. Bu nedenle, aile hukuku sahasının kendine has tedvin özelliklerine dikkat edilmeli, toplumsal normlara zarar vermemek ve bu normları korumak için hassas bir denge sağlanmalıdır. Ancak sürecin sonunda resepsiyon kararının alınması, büyük ölçüde dönemin şartları ve uluslararası dengenin gerektirdiklerine dayanmıştır.

Resepsiyon sadece medeni hukukla sınırlı kalmamış, diğer hukuk alanları da Batılı ülkelerin kanunlarıyla şekillendirilmiştir. Bu köklü değişikliklerle, artık ilahi kaynağa dayanmaktan vazgeçilmiş, hukukun meşruiyetinin kaynağı dönüşmüştür.¹²⁰ Bu süreçte, Türkiye Cumhuriyeti'nin, milli birlik ve bağımsızlığını güçlendirmeye yönelik kararlılığı ve kapitülasyonları kaldırma isteği önemli bir rol oynamıştır.¹²¹ Devlet'in, gayrimüslimlere dinî ayırım temelinde imtiyaz tanımamaya yönelik kararı, Türkiye Cumhuriyeti'nin özelde aile hukukunu genelde ise bütün hukuk sistemini şekillendiren en önemli hususlardan birisi olmuştur.

¹²⁰ Cihan Osmanağaoğlu-Karahasanoglu, “Tarihi Kökeninden Hareketle Türkiye Cumhuriyeti Medeni Hukukunda Resepsiyon”, *Adalet Yönelmiş Bir Toplumsal Düzen Olarak Hukuk: Prof. Dr. Yasemin Işıktaç Armağanı* (ed. Doç. Dr. Sercan Gürler), Sümer Kitabevi, İstanbul, 2020, s. 418.

¹²¹ Osmanağaoğlu-Karahasanoglu, s. 418-419.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HSDHADB (Satın Alınan Evrak, Hacı Adil Bey Evrakı):

BOA, HSDHADB, 3/96/2; 3/96/1-6, 1-7, 1-8; 22 Kânûnusânî 1340/22 Ocak 1924.

BOA, HSDHADB, 3/44/1; 6 Teşrînevvel 1340/6 Ekim 1924.

BOA, HSDHADB, 3/45/1; 9 Mart [1926].

BOA, HSDHADB, 4/82/1; 27 Kânûnevvel 1339/27 Aralık 1923.

BOA, HSDHADB, 4/83/1; 25 Mayıs 1341/1925

BOA, HSDHADB, 4/83/2; [25 Mayıs 1341/1925]

BOA, HSDHADB, 4/83/3; 15 Haziran 1341/1925

BOA, HSDHADB, 4/84/1; 2 Mart 1926.

BOA, HSDHADB, 4/84/2; 16 Mart 1926.

Kitap, Makale, Tez ve Bildiri Metinleri

Akdoğan A, “Türkiye’de 1919-1927 Yılları Arasında Aile Hukuku Alanındaki Kanunlaştırma Çalışmaları”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, İstanbul, 1999.

Akgündüz A, İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı Özel Hukuk I, C. II., OSAV, İstanbul, 2012.

Ansay S Ş (der.), Medeni Kanunumuzun 25 inci Yıldönümü Münasebetiyle Eski Aile Hukukumuzda Bir Nazar: Hukuk İnkilâbımızı Aydınlatan Tarihî-Teşriî Vesikalar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1952.

Aydın M Â, Osmanlı Aile Hukuku, Klasik, İstanbul, 2017.

Aydın M Â, Türk Hukuk Tarihi, 19. Baskı, Beta, İstanbul, 2022.

Bilsel C, “Medenî Kanun ve Lozan Muahedesi”, Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin, Kenan Matbaası, İstanbul, 1944, ss. 21-71.

Bozkurt M E, “Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı?”, Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin, Kenan Matbaası, İstanbul, 1944, ss. 7-20.

Bozkurt G, Batı Hukuku’nun Türkiye’de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), 2. Baskı (Tıpkıbasım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.

Cin H, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 341, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.

Dağcı Ş, “Mehmet Gönenli ve Türk Hukukuna Katkıları”, C. XLIV, S. 2, 2003, AÜİFD, ss. 1-25.

Dursunüst E, “Kabul Edilme Sürecinde Türk Kanun-ı Medenîsi”, S. 12, 2019, Usûl İslam Araştırmaları, ss. 159-170.

Franko G, “Hukuki Fikirler”, S. 1, Eylül 1926, Hukuki Bilgiler Mecmuası, ss. 3-7.

Gedikli F/Onat İ E, “İkinci Meşrutiyetten Sonra Mecelle Cemiyetinin Tekrar Kurulma Süreci”, Uluslararası Mecelle Sempozyumu (25-27 Eylül 2017) Tebliğleri, Türkiye Adalet Akademisi, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2021, ss. 419-426.

Gönensay A S, “Medenî Kanunun Yeniden Tetkik ve Tashihine İhtiyaç Vardır”, C. 6, S. 1, 1940, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, ss. 51-57.

Hacı Adil, “İsviçre Kanun-ı Medenisine Nazaran Hibe [I]”, S. 19, Temmuz 1341/1925, Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, ss. 783-797.

Jäschke G, “Der Islam in der Neuen Türkei. Eine Rechtsgeschichtliche Untersuchung”, C. 1, S. 1/2, 1951, Die Welt des Islams (New Series), ss. 1-174.

Karaismailoğlu E, “1959/145 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilinin Aile Hukuku Kayıtlarının Çevriyazısı ve Hukuki Tahlili”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Kaşıkçı O, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, OSAV, İstanbul, 1997.

Kayabaş E, Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Dönemi İtibariyle Aile Hukukunun Gelişimi: Hukuk-ı Aile Kararnamesi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2009.

Kılınç A, “İslam Hukukunun Evrenselliği Bağlamında Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Malezya İslam Aile Hukuku Kanunu 1984’ün Mukayesesi”, C. 14, S. 2, 2019, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, ss. 623-662.

Lewis B, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev. Boğaç Babür Turna, Güncel İngilizce III. Edisyon Çevirisi, 9. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2017.

Miller R A, “Türkiye’deki İsviçre Medeni Kanununun Osmanlı ve İslami Altyapısı”, Çev. Elif Kaplan, S. 27, 2019, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, ss. 5-33.

Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu C, “Tarihi Kökeninden Hareketle Türkiye Cumhuriyeti Medeni Hukukunda Resepsiyon”, Adalete Yönelmiş Bir Toplumsal Düzen Olarak Hukuk: Prof. Dr. Yasemin Işıқтаç Armağanı (ed. Doç. Dr. Sercan Gürler), Sümer Kitabevi, İstanbul, 2020, ss. 383-428.

Yörük A A (haz.), “Ömer Rıza Doğrul’un 1928 Tarihli The Angora Reform Tercümesi - Türkiye’nin Adli İnkılabı”, S. 28, 2019, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, ss. 55-104.

EKLER

Ek 1: Tadil-i Kavanin için Muktezi Lâyhaları İhzara Memur Komisyonların Usul-i Mesaisine ve Vekâletle Münasebetine ve Rû'esâ ve Âzâsına İ'ta Olunacak Mebâliĝe Dair Talimatnâme¹²²

1. **Madde:** Komisyonlar deruhde eyledikleri vazifenin icrasında muâmelat-ı nâsa erfak ve bilhassa memleketin terakkiyât-ı iktisadiyesinin inkişafına hadim ahkâm vaz'ına sarf-ı mesai edecek ve husul-i maksad için gerek ahkâm-ı fikihiye ve hukukiyemizden ve gerek milel-i sairece kabul ve tatbik edilmiş esasattan istifade eyleyecektir.

2. **Madde:** Tanzim edilecek kanun lâyhalarının suret-i tasnifi ve Vekâletçe zırdeki madde-i muvakkatede tayin edilen hutut-ı asliye dairesinde ne gibi esasata istinâd etmeleri lâzım geleceği evvel emirde taht-ı karara alınacaktır. Bu sırada mümkün olduğu mertebe ıstılahat-ı hukukiye de tayin ve tesbit ve inde'l-hâce vaz' edilecektir.

Komisyonlar bu babdaki tedkikatını âzâsından mürekkeb tâlî komisyonlar marifetiyle ihzar ettirebilirler. Bu cihetin takririnden sonra hasıl olacak neticeye göre bablar veya fasıllardan her birinin tanzim ve tahriri komisyon reisleri tarafından âzâdan bir veya birkaç zata tevdi edilecektir.

Esbab-ı mucibe takrirleri evvelen ahkâm-ı hazırayı, saniyen levâyah-i kanuniye-i mevcudeyi, salisen mukayese-i kavanini, râbian kabulü lâzım gelen esasatın beyan ve muhakemesini, hâmisen teklif olunan lâyihanın umumiyeti ve aksam-ı mühimme-i hususiyesi itibariyle izahatı şamil bulunacaktır.

Komisyon reisi, evrak-ı mevdu'ayı, nüshalarını bi't-teksir berâ-yı mütâlaa komisyonun âzâ-yı sairesine irsal eyleyecek ve bu vesile ile komisyonunda müzakere olunacağı günü tayin edecektir. Reisin işbu lâyiha hakkında bir mütâlaa-ı mahsusası olduğu takdirde onu mübeyyin bir takriri işbu lâyihaya rabt eyleyecektir.

Lâyihanın tadili fikrinde bulunacak âzâ, tekliflerini esbab-ı mucibesiyle birlikte tahriren dermeyan edeceklerdir, ancak ibâre-i tebdil ve tashihine ait teklifleri şifâhen dahi dermeyan olunabilir.

3. **Madde:** Lâyihaların komisyonlarda hîn-i müzakeresinde ihtilaf vuku'nda ekseriyetin reyini tercih olunacaktır, tesâvi-i ârâ halinde reisin tervic ettiği rey kabul edilecektir.

4. **Madde:** Tanzim olunacak kavanin lâyhalarının yekdiğerine temas eden nikatı hakkında ber-vech-i zîr muamele olunacaktır: Levâyah-i mezkûrenin esas itibariyle terakkiyât-ı hazıra ve ihtiyacat-ı ahireye göre tertib edileceği tabii bulunduğundan komisyonların her biri nikat-ı mezkûreyi işbu kaideye tevfiikan evvel emirde ayrıca ve muvakkat olarak tayin edecektir. Bâdehu alâkadar olan komisyonlar ya doğrudan doğruya

¹²² Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 2, S. 14, Şevval 1342/Mayıs 1340/1924, s. 322-325; Ceride-i Adliye, S. 10, Mayıs 1339/1923, s. 462-463.

veyahud tâli komisyonlar teşkiliyle onlara tedkik ettirdikten sonra birlikte içtima' ederek bu babdaki mütunu suret-i kat'iyede kararlaştırıcaklardır. Komisyonlar arasında hudus edebilecek ihtilâfatın halli Vekâlet'e aittir.

5. Madde: Bir kanun lâyihasının tereküb eylediği aksama müteallik ihzarat mevadd-ı ânifede beyân olunduğu vechile ikmal olunduktan sonra, heyet-i mecmuası, yeniden tedkik ve müzakere olunarak umumî esbab-ı mucibe takriiriyle birlikte Vekâlet'e tevdi edilecektir.

6. Madde: Komisyonlar lüzum gösterdiği takdirde beşinci maddede zikr olunan lâyihalara birer medhal-i kanun lâyihası da rabt edeceklerdir.

7. Madde: Her komisyon haftada âzamî iki defa içtima' edecek ve her içtima' lâekal üç saat devam eyleyecektir. İçtima' rûznâmeleri reisler tarafından tayin olunur.

Her içtima'da bir zabıtname tutularak celsenin saat-i küşadı, âzâ-yı hazıranın esâmisi, müzakeratın suret-i cereyanı ve içtima'ın saat-i hitamı kayd ile âzâ tarafından imza olunacaktır.

8. Madde: Komisyonlarca sarf olunan mesai hakkında reisleri, her on beş günde bir Vekâlet'e bir takrir verecek ve bu takrire o müddet zarfında inikad etmiş olan celesât zabıtlarının birer suretini de rabt edeceklerdir.

Bu takrirler gerek komisyonların tanzim-i mesaisi ve gerek kendilerine mevdu'-ı vazifenin müsbet ve müfid bir surette itmamı esbabını istikmal için, haiz olduğu hakk-ı teftiş ve murâkabeye binaen Vekâlet'in ifa edeceği vesâyâyâ esas olacaktır. Vekâlet, bu hakk-ı murâkabayı münasib göreceği suver ve vesaitle istimal eder.

9. Madde: Komisyonların bir ay zarfındaki semere-i mesaisi her ay nihayetinde Ceride-i Adliye'ye derc ile umumun enzar-ı mütâlaasına arz edilecek ve bu vesile ile komisyon haricindeki erbab-ı ihtisasın mütâlaat ve tenkidat-ı varidesi de kabul ve tedkik olunacaktır.

10. Madde: Komisyonlar muhtaç oldukları âsar ve vesaik-i İslamiye ve ecnebiyeyi Vekâlet vasıtasıyla istihsal edebilirler.

11. Madde: Komisyonların umur-ı tahririye ve kaydiyesi Vekâlet'ten mansub¹²³ memurin marifetiyle temin olunacaktır.

12. Madde: Beher celse için rüesaya onar ve âzâyâ sekizer lira hakk-ı huzur verilir.

13. Madde: Adliye müfettişleri reye iştirak etmeksizin komisyonlarda hazır bulunabilirler.

Madde-i Muvakkate: İhtiyacat-ı memleketi her nokta-i nazardan temin edecek şekilde bir kanun-ı medeni lâyihası tanzimi vazifesiyle mükellef olan Kanun-ı Medeni Komisyonu ikiye tefrik edilmiş olup birinci komisyon terakkiyat-ı hukukiyenin istilzam eylediği tasnif-i ilmî dairesinde kavaid-i esasiye ile emvale ve ale'l-ıtlak hukuk-ı tasarrufiyeye ve vâcibat ve ukuda ait aksamın müzakere ve tesbiti ve ikinci komisyon

¹²³ Mecmua'da "mensup".

ahkâm-ı şahsiyeye müteferri bilcümle mebahisin müzakere ve tedvini ile iştigal edecektir.

Birinci komisyon 332 [1916] senesinde içtima' ve müzakerata ibtidar eylemiş olan Kanun-ı Medeni Komisyonu'nun mesaisini takiben mezkûr komisyonun tâli encümeninde esasatı muhtevi olmak üzere ol vakit ihzar kılınmış olan lâyihanın evvel emirde süratle müzakeresini itmam ve ikinci Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu dahi kezalik tarih-i mezkûrda müteşekkil komisyon-ı mahsusı istihlaf suretiyle mesaiye devam eyleyeceklerdir; üçüncü Ticaret Kanunları Komisyonu zikr olunan 332 senesinde müteşekkil Ticaret Komisyonu'nun vaz' ve tertib eylediği suver ve esasat dairesinde çalışacak ve muahharan teşkil edilmiş olan diğer Ticaret Komisyonu'nun mukarrerat ve müstahzaratını da nazar-ı dikkate alacaktır. Dördüncü Kanun-ı Ceza Komisyonu sâbık komisyonu istihlafen ve kaldığı noktadan itibaren sarf-ı mesai eyleyecektir. Beşinci Usul-i Muhakeme-i Şer'iyeye ve Hukukiye Komisyonu mevki'-i tatbikde bulunan her iki usul-i muhakemenin tevhidî esasını takiben deavinin basit, seri, emin ve hak ve adalete karin surette hall u faslını temin edecek usul ve kavaidi tesbit eyleyecektir. Altıncı Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Komisyonu¹²⁴ ayn-ı gaye ve esasatı takiben deavi-i cezaiyenin süratle hal ve faslını kâfil ahkâmı tedvin edecektir. Beşinci ve altıncı komisyonlar evvel emirde heyet-i umumiye halinde bi'l-içtima' hâkim-i münferid esasına göre Teşkilat-ı Mehakim Kanunu'nun esasat-ı umumiyesini tesbit ve ondan sonra usul-i muhakemelere ait iştigalata ibtidar edeceklerdir.

Ek 2: Tadil-i Kavanin Komisyonlarının Suret ve Tarz-ı Faaliyetine Dair Talimatnâme¹²⁵

1. Madde: İşbu tebligat vâsil olur olmaz komisyonlar derhal faaliyete geçecek ve evvel emirde hemen yevm-i içtima'ı tayin ve tarz-ı mesaiyi tanzim ile sık sık içtima' edeceklerdir.

2. Madde: Büyük Millet Meclisi'nin içtima'ından evvel bilhassa ahkâm-ı şahsiye ve Mecelle'nin sürat-i tanzimine¹²⁶ memur komisyon vazifelerini intac etmiş bulunacaktır.

Binâenaleyh:

Mümkün olduğu kadar kısa fasıllarla çok ve devamlı içtima'lar akd edilmelidir.

İçtima'ata dair zabıtların sâbıkı gibi birçok eşkâl ve merasim-i kırtasiyeye tâbi tutulmasına lüzum yoktur. Bilakis her içtima'ın sonunda cereyan eden müzakere ve alınan neticenin hulâsaten kaydı maksada kâfidir.

¹²⁴ Kaynak metinlerde "kanunu".

¹²⁵ Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 2, S. 14, Şevval 1342/Mayıs 1340/1924, s. 320; Ceride-i Adliye, S. 22-23-24, Mayıs-Haziran-Temmuz 1340/1924, s. 850.

¹²⁶ Krş. Akdoğan, s. 57'de "saat-i tanzimine".

Mesai hakkındaki raporlar her ayın on beşinci günü komisyon reisleri tarafından Vekâlet'e hitaben ve muntazaman postaya tevdi olunacaktır. Raporlarda on beş günlük zabıt hulâsaları tekrar telhis edilmiş olacak, şu kadar ki nihai bir şekil ve karar iktisab eden maddeler aynen ve ale't-teselsül bu raporlara rabt edilecektir.

3. Madde: Komisyon reis ve âzâlarına sâbıkı gibi yevmiye verilecektir. Mevzubahis müddet zarfında tamamiyle ikmal-i mesai eden komisyonlar rü'esâ ve âzâsına ise başkaca mükâfat-ı mühimme-i nakdiye dahi verilecektir.

4. Madde: Evvelce gönderilen talimat ahkâmının bu talimata muhalif olmayan mevaddı cari olacaktır.

5. Madde: Gayeyi ta'vik etmemek şartıyla şimdiye kadar takarrür eden mevad ve ahkâmının tedkik ve tadiline de komisyon salâhiyettardır.

*

Komisyonlardan Vekâlet'in beklediği gaye, tedvin edilecek kavaninin tamamen asrî bir devlet mefhumat ve esasat-ı âliyesi ile azami bir tetabuku haiz olması ve memleketin ihtiyacatı[nun] nazardan dūr tutulmamasıdır. Bu maksadın [istihsali için] gerek mevzuat-ı hazıradan gerek bilcümle yüksek medeniyet temsil eden Garp milletleri âsâr ve kavanin-i mütekâmilesinden icab eden bilcümle esaslar ahz ve istinbat olunmalı ve tahsisen Ticaret Kanunu için beynelmil el hukuk ve örf ü âdat asla ihmâl olunmamalıdır. 19 Mayıs 340 [1924].

Ek 3: Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun Son İçtima'ına Ait Tutanığın Müsveddesi¹²⁷

Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu ()nci içtima'ını reis Hacı Adil Bey'in riyâseti altında ve daire-i adliyede Mart'ın dokuzuncu Salı günü [9 Mart 1926] saat on dördü çeyrek geçe akd etti.

Hazır bulunanlar: Hacı Adil, Muammer Raşid, Hafız Şevket, Ahmet Samim Bey ve efendiler.

Hacı Adil Bey: Komisyon'un daire-i iştigaline dahil olan mesail-i asliye hakkında İsviçre Kanun-ı Medenisinin tercümesiyle vücuda gelen lâyiha-yı kanuniye Meclis-i Millî'ye sevk edildiğinden Komisyonumuz'un bundan sonra iştigal edeceği mevad ve mesail hakkında biraz tafsilatlı program irsali veyahud Komisyonumuz'un tatil-i iştigalatına müsaade buyrulması lüzumuna dair Adliye Vekili Beyefendi Hazretlerine vaki olan mürâcaattan bir netice istihsaline kadar tatil-i müzakere olunmasına evvelce karar verilmiş olduğunu ve bu kere İstanbul Cinayet Müdde'î-i Umumiliği'nden vârid olan 926/786 numara ve 2 Mart 1926 tarihli telgrafnâmede "Kanun-ı Medeni'nin Meclis-i Âlice kabulü hasebiyle Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu'nun vazifesine nihayet verildiği" 1 Mart

¹²⁷ BOA, HSDHADB, 3/45/1; 9 Mart [1926].

[1]926 tarih ve 805/124 (?) numaralı telgrafnâme ile Adliye Vekâleti'nce emrolunduğu bildirilmiş olduğundan artık Komisyonumuz'un devam-ı içtima'ına imkân kalmadığını söyledi ve şimdiye kadar reftar-ı mesâisi zarfında lutfen mazhar olduğu itimad ve teveccühün ebediyyen müteşekkîr ve minnetdârı kalacağını ilave etti.

Diğer âzâlar da bilmukabele hissiyat-ı minnetdaranelerini ifade ile Komisyon'un mesâisini doğrudan doğruya reis-i fazılının ilim ve ihâtasına ve uluvv-i himmetine medyun olduğuna ve iki seneye karib bir zaman devam eden bu mesâinin kıymetdar hatırasını ilelebed muhafaza edeceklerini beyan eylediler. Komisyon'un zabıtnâmeleri ve âzânın mütedâhil hakk-ı huzurları hakkında İstanbul Cinâyet Müdde'î-i Umumiliği nezdinde lâzım gelen teşebbüsâtın icrası makam-ı riyasete bi't-tevdî Komisyon içtima'ına nihayet verildi. *Adil* (imza).